

Ivica Miškulin

(Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb)

UČITELJ I POLITIKA: SLUČAJ IVANA TRDIĆA (Drugi dio: U Kraljevini Jugoslaviji i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj)

UDK 329(497.5)(091)

32 Trdić, I.

DOI 10.22586/ss.22.1.8

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. 3. 2022.

U radu autor ocjenjuje političko djelovanje učitelja Ivana Trdića u razdoblju Kraljevine Jugoslavije i početkom Nezavisne Države Hrvatske (1929. – 1941.). Čitatelj se posebno upućuje na analizu Trdićeva rada u temeljnim političkim i parapoličkim organizacijama šestosiječanjskog režima u gradu te kotaru Slavonska Požega, poput Jugoslovenskog učiteljskog udruženja, Jugoslovenske radikalno seljačke demokratije, Jugoslovenske nacionalne stranke, Jugoslovenske radikalne zajednice i Sokola Kraljevine Jugoslavije. U promatranom razdoblju Trdić službuje u školi Vanjska Požega te je jedan od najvažnijih lokalnih pristaša ideologije i politike beskompromisnog jugoslavenstva. Njezino pak rastakanje u drugoj polovici 1930-ih donosi propast Trdićevih ideala. Osvetoljubive ustaše ubile su ga u prvim danima Nezavisne Države Hrvatske.

Ključne riječi: Jugoslovensko učiteljsko udruženje, Jugoslovenska nacionalna stranka, Jugoslovenska radikalna zajednica, Kraljevina Jugoslavija, Ivan Trdić

„Školi sadašnjice mora da bude u prvom redu zadatak da razvija i jača jugoslovensku nacionalnu svijest, svijest da smo jedno, da srpstvo bez Hrvata i Slovenaca nije potpuno, kao ni hrvatstvo bez Srba i Slovenaca.“ (Ivan Trdić, prosinac 1931.)

„Kruh naš svagdašnji [Vladko] Maček će da daje. Daj nam danas da [Bogoljub] Jevtić propade. Kao što i mi želimo slobodu, otpuštamo Jevtićevu gospodu.“ (Stihovi iz „Oče naš“, pjesme pjevane u IV. razredu građanske škole u Slavonskoj Požegi, siječanj 1936.)

Jugoslavenski učitelj u Vanjskoj Požegi

Kako je prije istaknuto, Trdić nije namjeravao dugo ostati u zabačenu Stražemanu:¹ očito je tražio mjesto u kakvoj boljoj školi bliže ili u kotarskim središtima Nova Gradiška i Požega (ujedno i mjestima u kojima je mogao računati na podršku utjecajnih pojedinaca). Dokumentacija pokazuje da je Stražeman napustio 23. rujna 1929., da bi zatim mjesec i nekoliko dana boravio u Državnom lječilištu Strmac, a nakon toga vratio se početkom studenog u Stražeman. Trdić je neosporno patio od brojnih zdravstvenih problema, ali izgleda da je važniji razlog za boravak u Strmcu bilo čekanje na prijateljski zagovor. Naime, 30. listopada 1929. požalio se kotarskom upravitelju da treba nastupiti na dužnost u tamošnjoj osnovnoj školi, no to mu je bilo onemogućeno budući da je jedna učiteljica već počela raditi. Trdićeva reakcija bila je u potpunosti opravdana jer je u rukama imao dekret o premještanju u Strmac (zbog čega je zatražio privremeni stan u lječilištu). Dan nakon napuštanja Strmca (6. studenog 1929.) Prosvjetno odjeljenje Osječke oblasti je obustavilo dekret.² Netko je moćan u prosvjetnom sustavu dakle stopirao novi Trdićev premještaj, pri čemu mu je izvrsno poslužila činjenica da je 16. listopada 1929. kažnjen opomenom zbog neprijavljenog održavanja skupa Hrvatske seljačke stranke (HSS) u školi u Stražemanu (održan u listopadu 1928.).³

Zašto istaknuti učitelj jugoslavenske orijentacije poput Trdića nije uspio u povoljnoj političkoj klimi (režim diktature temeljen na ideologiji jugoslovenstva) napustiti Stražeman? Odgovor na ovo zaslužuje dulji osvrt jer će njegove refleksije umnogome utjecati na Trdićev status tijekom 1930-ih. Najprije, raniji udar ministra prosvjete Stjepana Radića (1925. – 1926.) na Udruženje jugoslavenskog učiteljstva (UJU), uz oportuno sekundiranje radi-

¹ Učitelj Ivan Trdić službovao je u Novoj Kapeli (kotar Nova Gradiška) od 1919. do proljeća 1926. Etablirao se kao istaknuti pristaša Demokratske i Samostalne demokratske stranke, važan član prorežimskog Udruženja jugoslovenskog učiteljstva, promicatelj ideologije narodnog jedinstva i pokretač političkog kadroviranja u prosvjetnom sektoru. Opširno o njegovu djelovanju u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca u Ivica Miškulin, „Učitelj i politika: slučaj Ivana Trdića. (U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca)“, *Scrinia Slavonica. Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje* 21 (2021), 323-354. U osnovi, i u drugom dijelu rada donesen je osvrt na pojavnosti koje su bile u fokusu prvog, poput odnosa države i prosvjete, političkog rada učitelja te sl.

² HR-HDA-890, Zbirka personalija (ZP), Dosje br. 19856, Službenički list; HR-HDA-216, Ministarstvo narodne prosvjete Nezavisne Države Hrvatske (MNP/NDH), Sresko načelstvo u Novoj Gradiški, Br. 16285/1929., Predmet: Ivan Trdić, učitelj, nastup dužnosti u Strmcu od 31. oktobra 1929.; HR-HDA-216, MNP/NDH, Veliki župan Osječke oblasti/Prosvjetno odjeljenje, Br. 19648, Odluka od 6. novembra 1929.

³ Arhiv Jugoslavije (AJ) Beograd, Fond 66/Ministarstvo prosvjete Kraljevine Jugoslavije (F66/MPKJ), Fascikl 1863, Sreski poglavar u Slavonskoj Požegi/Sreski školski nadzornik, Br. 2439/1930., Prilog III. odeljku, Kazne od 20. februara 1930.

kala (djelomično nastavljeno u vrijeme homogenih radikalskih vlada), uvelike je oslabio jugoslavensku klijentelističku mrežu u prosvjetnom sustavu na regionalnim i lokalnim razinama. U siječnju 1929. tako je na području Savske banovine uz UJU (sastojao se od Povjereništva u Zagrebu i kotarskih društava) djelovao i Savez hrvatskih učiteljskih društava (SHUD), a na nizu istaknutih mjesta bili su pojedinci izvan kontrole Povjereništva. Ti ljudi, primjerice, kako je ranije pokazano, nadležni u Prosvjetnom odjeljenju Osječke oblasti, kao i neki (za svakog učitelja presudno važni) školski nadzornici, nisu naklono gledali na Trdića, a na položajima su ostali tijekom prve godine režima diktature.

Baš nekako u vrijeme neuspješnog Trdićeva napuštanja Stražemana zagrebačko Povjereništvo UJU (predvođeno Trdiću naklonjenima Đurom Logomercem i Jovanom Milojevićem) snažnije je počelo zagovarati novu čistku unutar prosvjetnog sustava Savske banovine. Snažan impuls za takav smjer dao je prvi korak u raspuštanju središnjice SHUD-a (studeni 1929.), ali preostalo je pitanje utjecaja kotarskih društava, tj. pojedinaca na regionalnim i lokalnim razinama. UJU je do kraja godine u nekoliko navrata intervenirao kod predsjednika Vlade Petra Živkovića, koristeći se pritom dobro poznatom metodom denuncijacije. Ukratko, protivnici UJU bili su, kako je navedeno u predstavci iz prosinca 1929., „frankovci, separatisti, srbožderi i izdajnici“, a dobrobit države (uključujući i privlačenje Hrvata režimu) tražila je njihovo uklanjanje. „Iz ovih krajeva [Savska banovina] su u UJU“, tako je istaknuto, „svi Srbi i nekih 1.500 Hrvata [učitelja], u 54 sreska društva. To su ujedno i najbolji zaštitnici državne i dinastičke misli ovde, dok je fakat, da ta misao slabije stoji tamo gde su separatisti nadzornici i gde ima separatističko učiteljsko društvo.“ U predstavci se spominje niz osoba koje treba smijeniti, a ujedno je predloženo „sistematsko pomaganje savršeno sigurnog kadra jugoslavenskih učitelja“, tj. njihovo postavljanje na ta mjesta.⁴

Trdić je zapravo pokušao ishoditi premještaj prije negoli su za to stvoreni povoljni uvjeti, tj. potpunija prevlast UJU. Nakon spomenute predstavke počela se međutim postupno ustrojavati. Već početkom 1930. za Trdića poželjno mjesto otvorilo se u Narodnoj osnovnoj školi Vanjska Požega, smještenoj u rodnoj Slavonskoj Požegi, a premještaj je konačno realiziran krajem veljače, kada je imenovan na dužnost ravnajućeg učitelja.⁵ Neosporno je imenovanje nastupilo kao rezultat političke intervencije, odnosno kao rezultat jačanja uloge jugoslavenskih nacionalista (tj. političkih protektora UJU) u prosvjetnom sustavu. Sam Trdić će u jednom kasnijem pismu istaknuti da

⁴ Hrvatski školski muzej (HŠM), Zagreb, Udruženje jugoslavenskog učiteljstva/Povjereništvo Zagreb (UJU/PZG), Pitanje separatističkoga hrvatskoga učiteljstva u Savskoj banovini od 5. decembra 1929.

⁵ HR-HDA-890, Zbirka personalija (ZP), Dosje br. 19856, Službenički list.

dolazak u novu školu ima zahvaliti utjecaju nekadašnjeg stranačkog sudruga iz Samostalne demokratske stranke (SDS), a sada jednog od ključnih ljudi režima u Zagrebu i ministra u vladi Jurja Demetrovića.⁶ Trdićev premještaj treba stoga ocijeniti jednim od pokazatelja rastuće politizacije prosvjetnog sustava, odnosno njegova pretvaranja u ideološki servis režima. U istoj školi Trdić će se zadržati idućih devet godina.

Usporedo je stoga jačao i Trdićev položaj u kotarskom udruženju UJU. Još ga je uvijek vodio nekadašnji sudrug iz SDS-a učitelj Ivo Blažević, ali je Trdić bio član upravnog odbora te vršio dužnost tajnika i blagajnika.⁷ Do ljeta 1930. UJU je bilo najbrojnije učiteljsko društvo na području kotara Slavonska Požega, a okupljalo je većinu pučkog učiteljstva. Od 102 učitelja na području kotara, članova UJU bilo je 85 (ili 83 %).⁸ Trdićev je položaj znatno ojačan i dolaskom naklonog, tj. ideološkog i političkog istomišljenika, Mihajla Aleksića krajem 1929. na mjesto školskog kotarskog nadzornika.⁹

Novo mjesto Trdićeva službovanja također zaslužuje detaljniji osvrt. Općina Vanjska Požega objedinjavala je 13 seoskih naselja u neposrednoj blizini grada Požege (na udaljenosti od jednog do deset kilometara), gdje joj je bilo središte. Većina stanovništva bili su Hrvati, a postojala je i manja srpska zajednica, što se dobro očitivalo u posljednjoj političkoj provjeri prije diktature, tj. općinskim izborima 1927.¹⁰ Na području općine bile su tri osnovne državne škole, a Trdić je službovao u Narodnoj osnovnoj školi Vanjska Požega.¹¹ Ta je škola bila u ponešto posebnu položaju, koji bi najbolje bilo definirati kao seosku školu u gradskom naselju: fizički se nalazila na periferiji

⁶ HŠM, Jugoslavensko učiteljsko udruženje/Sekcija za Savsku banovinu (JUJ/SSB), Ivan Trdić: Pismo od 13. januara 1933.

⁷ HŠM, UJU/PZG, Sresko učiteljsko društvo U.J.U. Slavonska Požega, Br. 12-1930., Spisak članova upravnog odbora od 13. juna 1930.

⁸ HR-HDA-147, Savska banovina/Prosvjetno odjeljenje (SB/PO), Srez Slavonska Požega, Nadzornički izvještaj za školsku godinu 1930./1931.

⁹ Đorđe Stanković, *Izazov nove istorije*, knjiga 2 (Beograd, 1994), 148-149. U izvještaju za školsku godinu 1930./1931. Aleksić je posebno naglasio važnost „nacionalne grupe predmeta“, tj. povijesti, geografije i „narodnog“ jezika. „Nacionalna grupa predmeta“, istaknuo je, „ima da stvori kod učenika svijest o našem državnom i narodnom jedinstvu, svijest o jednoj nedjeljivoj jugoslovenskoj naciji i jugoslovenskoj ideologiji“. HR-HDA-147, SB/PO, Srez Slavonska Požega, Nadzornički izvještaj za školsku godinu 1930./1931.

¹⁰ HSS je izbio 10 odbornika, a radikali tri. HR-HDA-1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (IKJ), Sreski poglavar Slavonska Požega, Iskaz novo izabраних općinskiх odbornika od 6. aprila 1928.

¹¹ HR-HDA-180, Okružni inspektorat Osijek (OIO), Srez Slavonska Požega, Općina Vanjska Požega: Iskaz sela, poreznih općina, itd. u području općine Vanjska Požega od 20. srpnja 1930. Radilo se o selima Drškovci, Požeški Emovci, Požeška Komušina, Požeške Laze, Požeška Lipa, Požeško Novoselo, Požeški Seoci, Šeovci, Škrabutnik, Štitnjak, Ugarc, Vidovci i Varoški Vrhovci.

Požega, namijenjena je za seosku djecu okolnih mjesta, a delikatno pitanje financiranja u potpunosti je prebačeno na općinu Vanjska Požega.¹² Na kraju školske godine 1929./1930. škola je imala tri odjeljenja (ukupno 81 učenik), pri čemu je Trdić (uz poslove ravnatelja) vršio nastavu u drugom, tj. za po jedan prvi, treći, četvrti i peti razred. Kako je ustanovio školski nadzornik, Trdić je u nastavi polučio „vrlo dobar uspjeh“, dok je škola bila u dobrom stanju: „Školske prostorije drže se u redu“, navedeno je, „vladanje učenika je vrlo dobro, zdravstveno stanje je povoljno, disciplina dobra. Administracija se vodi u redu.“¹³ Uz povremene probleme sa zdravljem,¹⁴ brzo se snašao pa je i iduće godine ostvario vrlo dobar učiteljski uspjeh.¹⁵ Cijeli kotar ulazio je u red naprednijih u Savskoj banovini: primjerice, 82 % stanovništva bilo je pismeno, školske zgrade uglavnom „u dobrom stanju“, učitelji zadovoljavajuće stručne sprema te dosta angažirani u društvenom životu (tj. u kulturnim, gospodarskim i zemljoradničkim društvima), a učenici većinom „uredni i marljivi“.¹⁶ Premještajem u školu u Vanjsku Požegu Trdić je tako zapravo napustio službovanje u unitaristima uglavnom nesklonim hrvatskim seoskim sredinama te se vratio u gradsku (k tome i rodni grad u kojemu je imao riješeno stambeno pitanje), gdje je utjecaj jugoslavenski orijentirane inteligencije bio daleko veći.

Pri vrhu (1930. – 1935.)

Trdićev dolazak u Požegu zanimljivo je koincidirao s novim važnim jačanjem jugoslavenskih nacionalista. Naime, u srpnju 1930. Ministarski savjet je u posebnoj deklaraciji prvi put ozbiljnije sankcionirao novu državnu ideologiju. Njezin je najvažniji naglasak bio rad na stvaranju jugoslavenskog naroda ili etnosa. Režim je prigodno uvažio postojanje nacionalnih posebnosti pojedinih naroda, ali je istodobno jasno dao do znanja da „plemenska imena i

¹² AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1863, Narodna osnovna škola Vanjska Požega, Zapisnik pete redovite mjesečne sjednice učiteljskog zbora od 31. decembra 1929.; AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1863, Sresko načelstvo Požega, Br. 967/1930., Predmet: Državna osnovna škola Vanjska Požega – kategorisanje od 25. januara 1930.

¹³ AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1863, Sreski školski nadzornik Mihajlo Aleksić, Školska godina 1929./1930. od 4. juna 1930.

¹⁴ Državni arhiv Slavonski Brod – Odjel Požega (DASB-OP), Požega, Osnovna škola Požega Vanjska, Knjiga odsutnosti učiteljskih lica, Školska godina 1930./1931. od 20. maja 1931. Trdić je primjerice bio na bolovanju od 10. studenog do 10. prosinca 1930. zbog upale pluća i porebrice.

¹⁵ HR-HDA-147, SB/PO, Srez Slavonska Požega, Nadzornički izvještaj za školsku godinu 1930./1931.

¹⁶ Usp. HR-HDA-180, OIO, Sresko načelstvo u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 409/1930., Izvještaj od 8. aprila 1930.; HR-HDA-147, SB/PO, Srez Slavonska Požega, Nadzornički izvještaj za školsku godinu 1930./1931.

tradicije“ Slovenaca, Hrvata i Srba ne smiju stajati na putu novoj nacionalnoj jugoslavenskoj sintezi i narodnom jedinstvu. Ideja novog naroda zahtijevala je novu vrstu patriota te stoga i novi oblik patriotizma (jugoslavenski nacionalizam). Važnu ulogu u izgradnji i širenju nove državne ideologije dobilo je školstvo. Kako svaki narod (pa tako i onaj u nastajanju) zahtijeva vlastitu kulturu, tako je od učitelja zatraženo djelovanje u „strogo jugoslavenskom nacionalnom duhu“. U državnoj i javnoj upravi nije bilo mjesta za pojedince koji bi djelovali suprotno načelima jednog naroda i jednog narodnog osjećanja.¹⁷ Dok su dakle početkom parlamentarnog razdoblja jugoslavenski orijentirani učitelji Hrvatske i Slavonije poput Trdića također imali propagandnu zadaću jugoslavenske unifikacije, ali su bili vezani uz promjenjivu sudbinu dviju političkih stranaka (demokrati i samostalni demokrati), početkom 1930-ih su djelovali kao sastavni dio režima kojemu je unitarno jugoslavenstvo postalo temeljno načelo i koji ga je odlučio nametnuti silom.

Deklaracija Ministarskog savjeta iz srpnja 1930. ozakonila je ideološko-politički smjer jugoslavenskog nacionalizma, ali nije naravno mogla razriješiti sve njegove unutarnje podjele. Tako, do idealnog tipa Jugoslavena moglo se doći evolucijom temeljenoj na sintezi (tj. postupnim integriranjem triju naroda u novu etničku činjenicu) ili amalgamacijom temeljenoj na brisanju (tj. *ad hoc* asimilaciji Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveni jugoslavenski narod). Navedena dilema osjetit će se u djelovanju UJU. Protiv beskompromisnih jugoslavenskih nacionalista, zagovornika nasilne unifikacije i pristaša centraliziranog državnog staleškog udruženja, već početkom 1930-ih počinje se oblikovati opozicija koju predvode brojni srbijanski učitelji. Na području Savske banovine mogla je računati na prešutnu podršku nekadašnjih članova SHUD-a, u početku jedino mogućom apstinencijom nakon konačne zabrane društva 1931.¹⁸ Među domaće protivnike beskompromisnih jugoslavenskih nacionalista valja ubrojiti i skupinu oko sisačkog učitelja Gligora Čikare koja je imala stanovitu podršku unutar nekoliko kotarskih društava UJU na području Banovine. I Čikara je bio jugoslavenski nacionalist, ali je zagovarao tolerantniji odnos prema SHUD-u (dogovor o mirnoj integraciji umjesto sudske zabrane) te pravo nekadašnjih pokrajinskih učiteljskih saveza UJU na autonomni status u odnosu na središnjicu u Beogradu. Od proljeća 1931. Čikarina grupa počinje redovito mjerodavnim ministarstvima i javnosti dostavljati posebne okružnice u kojima snažno kritizira vodstvo zagrebačkog Povjereništva UJU, optužuje ih za korupciju, karijerizam, politikanstvo, na-

¹⁷ Usp. Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941*, knjiga 1 (Beograd, 1996), 247-249, 262-266.

¹⁸ Usp. „Posle likvidacije sekcije J.u.u. za Savsku i Primorsku banovinu“, *Narodna prosveta* (Beograd) 22 (1940), br. 35, 1.

silno i nelegalno preuzimanje imovine SHUD-a i nanošenje štete učiteljskom ugledu te traži njihovu smjenu.¹⁹

Politički zagovor je međutim bio na strani Logomerca i Milojevića, odnosno njihovih ljudi na terenu, poput Blaževića i Trdića u kotaru Slavonska Požega. Ta je grupa uspjela minorizirati utjecaj opozicije (međutim ne i ugušiti ga u potpunosti) najprije snažnom propagandnom kampanjom,²⁰ a potom konkretnim aktivnostima u kotarskim društvima i upravi zagrebačkog povjereništva. Temeljem odobrenja ministra prosvjete JUU je dobilo nova pravila i stoga je zagrebačka središnjica odlučila na terenu provesti reorganizaciju, tj. dovesti pristaše na vodeće pozicije. Uz naklon stav policijskih vlasti, do kraja svibnja 1931. provedena je konačna likvidacija SHUD-a,²¹ što je Blaževiću i Trdiću omogućilo organizaciju jedinstvenog učiteljstva kotara Slavonska Požega, koje se prozvalo Jugoslovensko učiteljsko udruženje (JUJ, što je, uz dodatak Sekcija za Savsku banovinu, istodobno bio naziv koji su Logomerac i Milojević počeli koristiti od prvih mjeseci 1931.).

Premda je Blažević bio na dužnosti predsjednika, zapravo je glavna riječ na godišnjoj skupštini „udruženog“ (ili jedinstvenog) učiteljstva kotara održanoj 11. lipnja 1931. pripala Trdiću. Pred vlastitim pristašama (među njima i kotarski školski nadzornik Aleksić), ali i mnoštvom učitelja koji su ranije pripadali SHUD-u, a sada iz uvjerenja, straha ili oportunitizma prišli JUJ, odmah je najavio rad u skladu s vlastitim shvaćanjem nove državne ideologije. Najbolje ga je definirati na sljedeći način: učitelji i škola moraju biti upregnuti u državnu zadaću stvaranja novog jugoslavenskog čovjeka putem unifikacije temeljene na ukidanju pojedinih nacionalnih ili drugih posebnosti te centralizaciji. Zato je Trdić predstojeću godinu predstavio kao vrijeme „prikupljanja novih snaga i elemenata koji hoće da rade na preobražaju drage nam Jugoslavije“, pri čemu u tome nije bilo mjesta za učitelja (ili kakvog drugog javnog činovnika) koji bi i dalje imao „plemenski, pokrajinski ili vjerski karakter“ (temeljem Zakona o činovnicima iz ožujka 1931., koji je izričito zabranjivao takvo stručno organiziranje, kako je s jasnom aluzijom prijet-

¹⁹ Usp. AJ, F79/Udruženje jugoslovenskog učiteljstva (UJU), Fascikl 4, Proljetna i zajednička skupština Jugoslovenskog učiteljstva za srezove: sisački, petrinjski, gliński i kostajnički, Referat učitelja Gligora Čikare o radu Povjereništva U.J.U. u Zagrebu od 23. maja 1931.

²⁰ Usp. AJ, F79/UJU, Fascikl 4, Jugoslovensko učiteljsko udruženje (JUJ), Sekcija Zagreb, Br. 207, Obavještenje III od 30. maja 1931.

²¹ Likvidacijska skupština SHUD-a u kotaru Slavonska Požega održana je u dva navrata: najprije u prvoj polovici travnja 1931., a zatim početkom druge polovice lipnja iste godine. Nakon likvidacijske skupštine središnjice SHUD-a u Zagrebu od 25. svibnja 1931. predsjednik kotarskog društva i ravnajući učitelj u dječjačkoj osnovnoj školi u Požegi Ante Lovrić proglasio je prestanak djelovanja. HR-HDA-180, OIO, Predstojnik gradske policije u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 694-1931., Predmet: Učiteljskog društva hrvatskog likvidaciona skupština od 22. juna 1931.

nje upozorio prisutne), kao ni mogućnosti za partikularno (tj. pokrajinsko) staleško udruživanje. „Sva profesionalna udruženja“, zaključio je, „imaju da služe narodu i državi svima sredstvima koja im [stoje] na raspolaganju.“ Trdić je očekivano ponovno izabran za člana upravnog odbora društva, a dobio je i mjesto delegata za predstojeću glavnu skupštinu Sekcije JUU za Savsku banovinu (uz objašnjenje koje je zorno svjedočilo o njegovu rastućem utjecaju u JUU): „tajnik“, navedeno je u zapisniku, „izabran je da ide u Zagreb na skupštine [budući da su mu dobro] poznati odnosi u udruženju“).²² Trdić se tako afirmirao kao jedan od ključnih ljudi smjera beskompromisnog (tj. asimilacijskog) jugoslavenstva²³ kotara Slavonska Požega i s očito posebnim ovlastima u prosvjetnom sustavu.

Ojačani izborom lojalnih kadrova na kotarskim razinama i političkom te zakonodavnom zaštitom (spomenuta odredba Zakona o činovnicima i nova pravila JUU koja su predviđala ukidanje nekadašnjih povjereništava te osnivanje jedinstvenih banovinskih sekcija), Trdićevi zaštitnici u Zagrebu potom su ubrzano djelovali. Najprije je 30. lipnja 1931. ugašeno Povjereništvo UJU u Zagrebu, dan poslije osnovana Sekcija za Savsku banovinu JUU, Logomerac je izabran za predsjednika, a Milojević je postao novi tajnik. Obojica su k tome (zajedno s Blaževićem) određeni za predstavnike sekcije u Glavnom odboru JUU u Beogradu. Objema skupštinama prisustvovao je novi šef JUU Damjan Rašić (predsjednik Izvršnog odbora društva), ujedno i njihov istomišljenik te ključni zaštitnik u Beogradu.²⁴ Valja zaključiti da su jugoslavenski čelnici nekadašnjeg zagrebačkog Povjereništva UJU zapravo *en masse* pretrčali u banovinsku sekciju JUU, osiguravajući na taj način vlastiti politički, staleški i interesni utjecaj. Istodobno JUU je proglasio da nemala imovina nekadašnjeg SHUD-a u potpunosti pripada novom društvu.²⁵ Kad je riječ o kotaru Slavonska Požega, radilo se o vrijednoj kolekciji knjiga uglav-

²² HŠM, Jugoslovensko učiteljsko udruženje/Sekcija za savsku banovinu (JUJ/SSB), Zapisnik redovite godišnje skupštine Jugoslovenskog Učiteljskog Udruženja sreskog društva slavonsko požeškog sreza održane dne 11. juna 1931. u Slavonskoj Požegi.

²³ Usp. Trdićev egzaltirani članak o dječjem listu *Jugoslovenče*, koji je 1931. počelo izdavati JUJ. Tu je kralj Aleksandar predstavljen kao personifikacija i zalag „našeg jedinstva, ljubavi i mira“, Jugoslavija „krunom Balkana i Srednje Europe“, *Jugoslovenče* glasom koji će „kazivati našoj dječici da smo jedno po krvi i jeziku, da smo izrasli iz jedne kolijevke i da nas veže bratska ljubav i zajednički interesi“, a usred trenutka trijumfa „unitarnog nacionalizma“ koji je postao „svojina cijeloga naroda“. Ivan Trdić, „Jugoslovenče“, *Slavonac* (Slavonska Požega) 1 (1931), br. 8, 2.

²⁴ AJ, F79/UJU, Fascikl 4, JUJ, Zapisnik izvanredne skupštine Jugoslovenskoga učiteljskoga udruženja Povjereništva Zagreb od 30. juna 1931.; Ljudevit Krajačić, „Likvidaciona skupština U.J.U. u Zagrebu“, *Narodna prosveta* 14 (1931), br. 3, 1-2; Krajačić, „Banovinska skupština u Zagrebu“, *Narodna prosveta* 14 (1931), br. 6, 1.

²⁵ „Ujedinjavanje svega učiteljstva Savske banovine“, *Narodne novine* (Zagreb) 97 (1931), br. 49, 4-5.

nom pedagoško-didaktičkog sadržaja pa je Trdić već 3. srpnja 1931. zatražio od ministra prosvjete da se ona preda kotarskom JUU. I taj je čin opravdao ideološkim razlozima. Kotarski JUU bio je jedini nasljednik svih ranijih učiteljskih društava u kotaru pa je bilo razumljivo da kao „mlada staleška organizacija puna poleta, volje i snage da usavršavajući stručno svoje članove posluži na korist sebi i narodu svome stremeći pri tome u prvom redu općoj meti [tj.] potpunoj unifikaciji jugoslovenske nacije“.²⁶ Ministarstvo prosvjete zahtjevu je udovoljilo u listopadu iste godine, a ujedno su JUU pristupili i „zadnji ostaci“, tj. preostalih nekoliko članova bivšeg SHUD-a.²⁷ Do jeseni 1931. jugoslavenski nacionalisti uspjeli su objediniti učiteljstvo kotara, ugušiti alternativne oblike staleške organiziranosti, a Trdić je bio njihov najistureniji predstavnik te jedan od najborbenijih ideologa.

Dominirajući Trdićev položaj unutar kotarskog JUU ipak nije bio u potpunosti siguran. Kako je ranije navedeno, politička protekcija početkom 1930. omogućila mu je dolazak u Vanjsku Požegu, ali je važno primijetiti da je istodobno uspjela onemogućiti da na to mjesto dođe Čikarin čovjek, učitelj također porijeklom iz Požege (gdje mu je živjela obitelj), a tada na službi u kotaru Petrinja, Mijo Sekulić.²⁸ Više od godinu kasnije (u ljeto 1931.) u školi se pojavilo slobodno učiteljsko mjesto, a Trdić je u Zagrebu intervenirao za dolazak naklone osobe. „Nama, a naročito meni je mnogo stalo“, naveo je u pismu vodstvu sekcijske uprave JUU, „tko će doći u Požegu i nebi željeli iznenađenja. Ukoliko nam ne bi ličnost konvenirala, mi bi preduzeli mjere da ista ne dodje.“²⁹ Očito, Trdić se pribojavao politički neprihvatljivih „iznenađenja“, a takva strahovanja ostvarila su se početkom nove školske godine (u rujnu 1931.) kada je Sekulić iz Petrinje doista premješten (vjerojatno podrškom nekoga iz prosvjetnog odjeljenja Savske banovine, gdje utjecaj JUU nije bio toliko izražen) u Vanjsku Požegu. S pravom je dolazak novog učitelja smatrao prijetnjom svom položaju. Sekulić nije odobravao smjer JUU pod Rašićem i Logomercem (što je Trdić karakteristično tumačio njegovom navodnom „frankovačkom“ orijentacijom, zbog koje, kako je naveo u novom pismu, „do sada uopšte nije sudjelovao u nijednoj našoj nacionalnoj [jugoslavenskoj] akciji“), a odmah je počeo potkopavati i njegov položaj ravnajućeg učitelja u školi. Trdić je dobro razumio da Sekulićev dolazak jača opoziciju i njemu osobno i novom smjeru JUU, a pribojavao se Sekulićeva povezivanja s neka-

²⁶ AJ, F79/UJU, Fascikl 4, JUU, Sresko učiteljsko društvo JUU Slavonska Požega, Predmet: Pitanje imovine bivšeg hrvatskog učiteljskog društva u Slavonskoj Požegi od 3. jula 1931.

²⁷ HŠM, JUU/SSB, Sresko učiteljsko udruženje sreza Slavonska Požega, Br. 60/1931., Izvještaj od 17. listopada 1931.

²⁸ AJ, F79/UJU, Fascikl 4, UJU, Sresko društvo U.J.U. Slavonska Požega, Pismo od 3. januara 1930.

²⁹ HŠM, JUU/SSB, Ivan Trdić: Pismo od 26. srpnja 1931.

dašnjim članovima SHUD-a koji su odbijali pristupiti jugoslavenskim učiteljima ili su to samo formalno učinili. Zanimljivo je spomenuti da je također bio zapanjen Sekulićevim izgledom. Novi učitelj u istoj školi bio je ideološka i statusna suprotnost Trdiću. „Sada“, istaknuo je:

„šalje se i učitelje koji u gradu izazivaju ruglo i vrlo neugodne dojetke na račun [učiteljskog] staleža. Ti su tako zapušteni da sličje prije na kakove proste radnike nego na učitelje i inteligenciju. Požega je jedan stari grad u punom smislu gospodski i tu su ovakove sirotinje izvrgnute preziru i sprdnji. Ovaj moj kolega [Sekulić] proveo je dvadeset godina na selu i zapuštenijeg gospodina nisam vidio. Ja ga žalim, al on ne spada ovamo.“³⁰

Sekulićev premještaj u Trdićevu školu za sada ipak nije bio prevelika opasnost. Premda je postao član kotarskog JUU, ono je bilo pod čvrstom kontrolom Trdića, što je potvrđeno na redovnoj godišnjoj skupštini održanoj u studenom 1931. Nju je tajnik završio samouvjerenom konstatacijom da je „drugarska svijest, osjećaj potrebe našega staleškog jedinstva, divno manifestovana i u našem srezu, jer danas nema više ni jednog druga ni drugarice koji ne bi pripadali toj jedinstvenoj učiteljskoj organizaciji [JUU]“. Delegacija kotarskog JUU također je uspjela potisnuti Čikaru na zajedničkoj sjednici društava za kotareve Brod, Nova Gradiška, Novska i Pakrac, održanoj u Novoj Gradiški nekoliko dana ranije.³¹ Opozicija je dakle bila utišana, međutim ne i poražena.

Status prvog jugoslavenskog učitelja kotara Trdić je pokazao važnim javnim istupom. Krajem godine, nakon povratka s Glavne skupštine JUU u Beogradu, kada je udruženje sankcioniralo vlastito mjesto temelja nove državne ideologije, na stranicama lokalnog tjednika *Slavonac* učiteljstvu kotara odlučio je predstaviti novu dogmu. Skupštini se u euforičnu tonu obratio i kralj Aleksandar (nazvavši učitelje pored ostalog „neimarima narodne duše, žižom prosvjete i stupom jugoslavenskog nacionalizma“), što je Trdić u cijelosti prenio na početku članka. U skladu s kraljevim riječima, školu i jugoslavenske učitelje vidio je kao prve radnike u procesu izgradnje novih jugoslavenskih generacija koje su trebale činiti masovni pokret jugoslavenskog nacionalizma. Stoga, kako je detaljno obrazložio, škola nije smjela biti samo mjesto stručnog usavršavanja djece (ili „nauke“), nego je njezina prva

³⁰ HŠM, JUU/SSB, Ivan Trdić: Pismo od 30. rujna 1931. Logomerac je pokušao umiriti Trdićeve strahove isticanjem da se radi o uobičajenom premještaju iza kojeg nije bilo političkih motiva. „Nitko ne misli“, nadopisao je na Trdićevu pismu, „da mu da dade upravu [škole]. Molio je premještenje u Slavonsku Požegu zbog djece, dorasle za srednju školu.“ HŠM, JUU/SSB, Đuro Logomerac: Odgovor od 4. listopada 1931.

³¹ HŠM, JUU/SSB, Zapisnik redovite godišnje skupštine Jugoslovenskog učiteljskog udruženja sreza slavonsko požeškog održane 19. novembra 1931.

i najvažnija misija bila ideološka zadaća jačanja osviještenosti o pripadanju jednom (jugoslavenskom) narodu, kao nužne etape u razvoju narodnog jedinstva. „Školi sadašnjice mora da bude u prvom redu zadatak da razvija i jača jugoslovensku nacionalnu svijest“, istaknuo je, „svijest da smo jedno, da srpstvo bez Hrvata i Slovenaca nije potpuno, kao ni hrvatstvo bez Srba i Slovenaca.“ Pritom su jugoslavenski učitelji (ili „moćna falanga umnih neimara“) morali također biti potpuno neosjetljivi na ranije povijesne tradicije (ili „egoizam prošlosti“ potaknut „tuđinskim“ utjecajem) kojima su navodno manipulirali protivnici, tj. „negativni i reakcionarni elementi“. Trdić s pravom u novom ustavu države (oktroiranom, budući da ga je vladar nametnuo) iz rujna 1931. nije prepoznao političku prepreku smjeru jugoslavenskog nacionalizma.³² Poput kakvih zelota, tisuće jugoslavenskih učitelja u Trdićevoj viziji bili su istureni borci revolucionarne nacionalne renesanse koji su ustrajnošću i fanatizmom radili na stvaranju novog jugoslavenskog naroda.

Premda neosporno najvažnija, instrumentalizacija prosvjetnog sustava predstavljala je samo jedan aspekt nametanja ideologije jugoslavenskog nacionalizma u kojem je Trdić imao istaknutu ulogu. Jugoslavenskim učiteljima režim je namijenio istaknutu ulogu i u radu Sokola Kraljevine Jugoslavije,³³ parapoličke organizacije namijenjene promicanju tjelesne kulture. Utemeljen odlukom Ministarskog savjeta u prosincu 1929., jedinstveni Sokol postao je državna institucija, što je značilo da se nekadašnja sokolska društva na području kotara moraju raspustiti. Do kraja godine tako su ugašena društva Hrvatskog sokola (Kutjevo, Pleternica i Radovanci), pri čemu su svi demonstrativno imovinu prepustili seoskim općinama ili lokalnim vatrogascima.³⁴ Kad je riječ o Hrvatskom sokolu u Požegi, raspuštanje je popraćeno omanjim prosvjedom koji se treba ocijeniti političkim razlozima, ali su neki važni pojedinci istodobno najavili podršku režimu i uspjeli imovinu prenijeti nastajućim jugoslavenskim sokolima.³⁵ Politička podrška omogućila je početkom 1930. istaknutim požeškim jugoslavenskim nacionalistima dominaciju u novom Sokolskom društvu Požega, a mnogi njegovi čelni ljudi ubrzo će postati ključni Trdićevi saveznici i zaštitnici u gradu te kotaru. U vodstvu društva tako nalazimo požeškog pravника i posjednika Dragana Kraljevića, odvjetnika Gojka Grujića te industrijalca iz Kuzmice Ivu Samardžiju, a tu je i

³² Trdić, „Nove orijentacije za školu i učiteljstvo“, *Slavonac* 1 (1931), br. 30, 6-7.

³³ Mnogo korisnih podataka, ali i pregršt pristranih ocjena u Nikola Žutić, *Sokol. Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929 – 1941*, (Beograd, 1991).

³⁴ HR-HDA-180, OIO, Sresko načelstvo u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 1383/1929., Predmet: Soko Kraljevine Jugoslavije pristup od 28. decembra 1929.

³⁵ HR-HDA-1354, Režimske i reakcionarne organizacije (RRO), Sresko načelstvo u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 6/1930., Predmet: Ciraki dr. Leo advokat iz Slavonske Požege pjesma „Sokolska oporuka“ od 9. januara 1930.

predsjednik kotarskog JUU Blažević.³⁶ Do sredine 1930. društvo je osnovalo podružnice u seoskim sredinama kotara te počelo priređivati javne vježbe.³⁷ Trdićev status u požeškim sokolima raste zajedno s njegovim preuzimanjem čelne uloge među domaćim jugoslavenskim učiteljima. To je bio logičan razvoj jer je režim obje organizacije angažirao na promicanju jugoslavenskog nacionalizma; poput učitelja u JUU, i sokoli su u deklaraciji iz srpnja 1930. dobili zadaću „uzgoja“ omladine u jugoslavenskom duhu: „jedan narod, jedna država, jedno nacionalno osećanje“.³⁸ Stoga ulazi u društvo, gdje sredinom 1931. dobiva mjesto blagajnika, u gradu i okolnim mjestima drži predavanja o osnovama sokolstva (unutar posebne prosvjetarske sekcije) i vježba školsku djecu u ulozi člana sokola. U društvu ima 47 učitelja iz kotara, od kojih su svi ujedno i članovi JUU.³⁹ Trdić se već sredinom 1931. afirmirao u ulozi važnog promicatelja sokolske ideologije jugoslavenstva u gradskim i kotarskim školama.

Trdić je tada član utjecajne skupine jugoslavenske nacionalističke inteligencije grada Požege koja stoji iza pokretanja tjednika *Slavonac*.⁴⁰ Prvi broj izlazi sredinom srpnja 1931. i, s obzirom na to da se radilo o režimskom glasilu, ne čudi da je naišlo na toplu preporuku šefa gradske policije, koji ga je prepoznao kao dobrodošao kontrapunkt „klerikalnim Požeškim novinama“ te korisnog širitelja „jugoslavenske misli i jedinstva narodnog“.⁴¹ Jednako je važno primijetiti da je iza tjednika stajala skupina predvođena Kraljevićem, Grujićem i Trdićem, koja ga je pretvorila podjednako u središnje kotarsko glasilo jugoslavenske ideologije te medij promicanja vlastitih interesa. Sam Trdić je često pisao za *Slavonac*, a tjednik je počivao na političkom utjecaju i materijalnoj potpori Kraljevića. U Trdiću je Kraljević dobio agilnog i mar-

³⁶ „Sokolsko društvo Slavonska Požega“, *Sokolski glasnik* (Ljubljana) 1 (1930), br. 8, 7.

³⁷ „Sokolsko okružje Slavonska Požega“, *Sokolski glasnik* 1 (1930), br. 22, 5.

³⁸ „U duhu sokolskom: jedan narod, jedna država, jedno nacionalno osećanje“, *Sokolski glasnik* 1 (1930), br. 16, 1. Instrukтивan prilog koji donosi karakterističan unitaristički pogled na odnose između sokola i škole objavljen je u Zagrebu 1930. Usp. Dušan Bogunović, *Sokolstvo i škola* (Zagreb, 1930).

³⁹ HR-HDA-147, SB/PO, Srez Slavonska Požega, Nadzornički izvještaj za školsku godinu 1930/1931., Spisak nastavnika koji rade u sokolu od 11. avgusta 1931.; „Izvještaj prosvjetara Sokolskog društva Slavonska Požega“, *Slavonac* 2 (1932), br. 5, 4.

⁴⁰ Dvije i pol godine kasnije (u studenom 1933.) glasilo Hrvatsko-slavonskog pčelarskog društva iz Osijeka objavilo je fotografiju članova glavne godišnje skupštine pčelarske podružnice iz Slavonske Požege. Fotografijom dominira vitki i dobro odjeveni Trdić. Trdić je bio tajnik upravnog odbora požeške podružnice društva do sredine 1940. Trdić, „Glavna godišnja skupština pčelarske podružnice u Slavonskoj Požegi“, *Hrvatska pčela* (Osijek) 53 (1933), br. 11, 201-202.

⁴¹ HR-HDA-180, OIO, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 813-1931., Predmet: „Slavonac“ tjednik počeo izlaziti u Slavonskoj Požegi od 15. jula 1931.; „Slavonac svojim prijateljima i čitaocima“, *Slavonac* 1 (1931), br. 1, 1.

ljivog jugoslavenskog ideologa pa ga je snažno počeo protežirati (kako će se vidjeti posebno u politici i JUU).⁴² Uz temeljnu zadaću širenja jugoslavenskog nacionalizma, *Slavonac* je imao i ulogu podupiranja rastućih političkih ambicija samog Kraljevića.

Naime, u prve dvije godine diktature izgledalo je da će (za režim iznimno važnu) političku podršku Hrvata u kotaru i gradu Požegi novom poretku predvoditi nekadašnji HSS-ovac, bliski suradnik pokojnog Stjepana Radića, starješina ugašenog Hrvatskog sokola i ugledni trgovac Slavko Tomić. Nakon raspuštanja Hrvatskog sokola Tomić se povezao s Dragutinom Karlom Kovačevićem⁴³ iz Jazavice kod Novske, još jednim HSS-ovim otpadnikom koji je odlučio podržati diktaturu i u korist režima organizirati hrvatski seljački pokret. U jesen 1930. Tomić (imenovan na mjesto banskog vijećnika za grad Požegu) uz podršku Kovačevića drži niz skupština u brojnim selima kotara s očitim ciljem privlačenja seljaštva. Pritom posebno ističu navodnu Radićevu podršku kraljevu činu iz siječnja 1929. (prilikom jedne skupštine Kovačević ističe „da mu je pokojni Stjepan Radić, kada je ležao u bolnici javio, da je sve propalo i da je ostao samo Kralj i narod“), naglašavaju prednost integrativnog jugoslavenstva pred asimilacijskim (upadljivo stoga izbjegavaju spomen maksime o „jednom narodu“ i tvrde da su Slovenci, Hrvati i Srbi već ujedinjeni i da imaju zajedničko ime koje glasi „Jugoslavija“) te obećavaju veliku pomoć režima seljacima u prevladavanju aktualne ekonomske krize. Tomić 26. listopada 1930. pred oko pet stotina ljudi u Požegi iznosi posebnu rezoluciju u kojoj hvali napore vlade i kralja, ali umjesto jednog naroda govori o „Slovincima, Hrvatima i Srbima“ koji „slogom i poštenim radom“ moraju graditi „našu moćnu Jugoslaviju“. ⁴⁴ Tomić je zapravo pokušao oformiti prorežimsku skupinu na području grada i kotara, koja je za Trdića bila podjednako kon-

⁴² Krajem 1931. Kraljević je primjerak *Slavonca* s programskim Trdićevim tekstom o ulozi i mjestu jugoslavenskih učitelja u novom poretku prosljedio Sekciji JUU u Zagreb, sa sljedećom preporukom: „Ističemo ovom prilikom sa pohvalom rad g. Trdića koji je jedan od pokretača ovog lista i jedan od glavnih saradnika i primjer što sve učitelj može učiniti ako ima volje, istrajnosti i spremne za rad.“ HŠM, JUU/SSB, Uredništvo i uprava lista „Slavonac“, Pismo od 28. prosinca 1931.

⁴³ U jednom dopisu šefa policije u Požegi iz veljače 1931. Tomić je okarakteriziran osobom odanom „sadašnjem režimu“ i bliskim suradnikom Karle Kovačevića. HR-HDA-1354, RRO, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 181-1931., Predmet: Tomić Slavko, adresat lista „Grič“ od 25. februara 1931.

⁴⁴ HR-HDA-1353, Građanske stranke i društva (GSD), Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 51/1930., Tomić Slavko i Černohlavek Antun iz Slavonske Požege – podatci od 20. januara 1930.; HR-HDA-180, OIO, Sresko načelstvo u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 905/1930., Članovi banskog vijeća – podaci od 10. jula 1930.; HR-HDA-1353, GSD, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 1201/1930., Predmet: Tomić Slavko banski većnik održanje sastanaka od 26. oktobra 1930.

kretna te ideološka opasnost (jer je prijetila oslabiti Kraljevića i jer je bila nesklona beskompromisnom jugoslavenstvu).

Premda je neosporno odlučio poduprijeti kralja i vladu (uključujući propagiranje jedne ideološke varijante jugoslavenstva i okupljanje hrvatskog seljaštva), Tomičevo političko djelovanje režim nije naklono gledao. Kotarski načelnik u listopadu 1930. ocijenio je da njegovi propagandni naponi izlaze iz okvira dužnosti banskog vijećnika te da su usmjereni k osobnom probitku (Tomić se, navedeno je, „nastoji što više istaknuti i praviti važnim“).⁴⁵ Iza ove kritike zapravo se krilo nezadovoljstvo autonomnom Tomičevom akcijom, budući da je režim za favorita već izabrao Kraljevića i njegovu skupinu: zato će između ostalog sredinom 1931. pozdraviti pokretanje *Slavonca* te uglavnom pasivizirati projugoslavensku konkurenciju. Kraljević je naime očito prvi uspio doći do središta odlučivanja (predsjednika Ministarskog savjeta Živkovića, s kojim je ušao u kumovske odnose) i osigurati mjesto prvog kandidata režima na skupštinskim izborima predviđenima za početak studenog 1931.⁴⁶ *Slavonac* i Trdić tada su važni podupiratelji njegove kandidature, a tjednik ime njegova konkurenta Tomića rijetko spominje. Krema jugoslavenskog nacionalizma u gradu i kotaru (uz spomenutog Samardžiju valja izdvojiti i pravoslavnog paroha Stevana Vlahovića) okuplja se oko Kraljevića te ga snažno podupire na izbornoj skupštini održanoj u Požegi 25. studenog 1931., pri čemu jednako kliče budućem narodnom poslaniku i samom Živkoviću. Također, ključni Trdićevi ljudi u JUU (Aleksić i Blažević) određeni su za predsjednike izbornih odbora.⁴⁷ Kraljević je očekivano uvjerljivo pobijedio Tomića, došao do mjesta narodnog poslanika, a puno više glasova dobio je i na biračkim mjestima Vanjska Požega te Požega.⁴⁸ Kraljević je dakle očito bio čovjek u usponu, što je Živković potvrdio 5. siječnja 1932. imenovavši ga na dužnost ministra fizičkog vaspitanja naroda. Dva dana kasnije jugoslavenski nacionalisti Požege priredili su domaćem ministru ispred kuće bakljadu i podoknicu. Šef gradske policije taj je trenutak zadovoljno ocijenio „lijepom ma-

⁴⁵ HR-HDA-1353, GSD, Sresko načelstvo u Slavonskoj Požegi, Predmet: Tomić Slavko banski vijećnik nastupanje od 23. oktobra 1930.

⁴⁶ Održani su nakon nametanja Oktroiranog ustava 8. studenog 1931. Režim je *de facto* na njima zabranio nastup opozicije (budući da je pravo kandidiranja imala jedino zemaljska lista koja je dobila podršku u svakom izbornom kotaru) pa se valja složiti sa zaključkom prema kojem je prava svrha izbora bila davanje legitimiteta diktaturi. Hrvoje Matković, *Svetozar Pribičević. Ideolog – stranački vođa – emigrant* (Zagreb, 1995), 239.

⁴⁷ „Izborne vijesti – Pretsjednici glasačkih mjesta u srezu Slavonska Požega“, *Slavonac* 1 (1931), br. 18, 6; „Glasaćemo, jer odobravamo rad Kraljevske vlade“, *Slavonac* 1 (1931), br. 20, 2.

⁴⁸ „Živio naš narodni poslanik Dr. Dragan Kraljević“, *Slavonac* 1 (1931), br. 23, 1; „Rezultati izbora“, *Požeške novine* (Slavonska Požega) 10 (1931), br. 46, 2. Kraljević je dobio 8.023 glasa, a Tomić 1.548, pri čemu je na izbore izašlo 63 % birača.

nifestacijom ljubavi patriotskog gradjanstva prema Njegovom Veličanstvu Kralju i za državno i narodno jedinstvo“.⁴⁹

Naravno, Kraljevićev uspon unutar režima učvrstio je i Trdićev položaj, pa će 1932. proći bez posebnih potresa. JUU je uspio okupiti gotovo 80 % učiteljstva Savske banovine, a premda je Čikarina skupina ponegdje zadržala uporište, nije uspjela promijeniti odnose u društvu.⁵⁰ Veću prijjetnju za Rašića predstavljali su nezadovoljni srbijanski učitelji koji su krajem 1931. u Beogradu pokrenuli opozicijski *Jugoslavenski učiteljski glas*, staleško glasilo koje je redovito kritiziralo čelništvo JUU. U središtu te kritike bila je ozbiljna optužba o uzurpaciji jugoslavenskog učiteljskog pokreta: prema srbijanskim opozicionarima, Rašić i drugi samo su se pretvarali da su prvi borci novog jugoslavenskog nacionalizma, a zapravo su JUU upregnuli u vlastite oportunističke svrhe. Glasilo je otvorilo prostor Čikari i drugima iz Savske banovine pa je opozicija očito počela poprimati državni karakter. Usprkos nastupu kritičara (među njima Čikare i nekoliko drugih delegata iz Savske banovine) Rašić je međutim uspio utišati nezadovoljnike na glavnoj skupštini društva, održanoj krajem kolovoza 1932. u Beogradu.⁵¹ Pod neospornim Trdićevim vodstvom kotarski JUU dao je snažnu podršku Rašiću, ocjenjujući istup opozicije u Beogradu štetnim politikanstvom.⁵² Trdić je predvodio rad kotarskog JUU, unutar kojeg se nalazilo 94 učitelja, upravitelja škole i školskih nadzornika. Radom društva koordinirao je upravni odbor koji su činile Rašićeve pristaše.⁵³

U skladu s pogledima režima i beskompromisnih Jugoslavena na prosvjetni sustav, Trdić snažno propagira ideološko-političku instrumentalizaciju školstva. Na stranicama *Slavonca* hvali unifikaciju zakonskih propisa o prosvjeti, smatrajući pojavu „jedinstvene i nacionalne [tj. državne] škole“ ključnim preduvjetom asimilacije „tri plemena“ u jedinstveni „Jugoslavenski

⁴⁹ HR-HDA-180, OIO, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požezi, Pov. br. 31-1932., Predmet: bakljada i podoknica u čast dra Dragana Kraljevića od 8. januara 1932.

⁵⁰ AJ, F79/UJU, Fascikl 1-2, JUU, Jugoslovensko učiteljsko udruženje/Sekcija za Savsku banovinu, Predmet: Izveštaj o stanju društva i radu u Sekciji u ovoj društvenoj godini od 3. marta 1932.

⁵¹ „Ispravka“, *Jugoslovenski učiteljski glas* (Beograd) 1 (1932), br. 17, 277-280; Danilo Milanović, „Staro u novome ruhu“, *Jugoslovenski učiteljski glas* 1 (1932), br. 17, 280-282; „Sa Glavne skupštine J.U.U.“, *Jugoslovenski učiteljski glas* 2 (1932), br. 1-2, 11-19; Antonije Dergenc, „Zašto su mi ugušili glas?“, *Jugoslovenski učiteljski glas* 2 (1932), br. 1-2, 19-20; „Zajednička učiteljska skupština u Sisku“, *Jugoslovenski učiteljski glas* 2 (1932), br. 6, 93-94; „Iz učiteljske organizacije“, *Jugoslovenski učiteljski glas* 2 (1932), br. 8, 124.

⁵² Trdić, „Učitelji provode samo jednu jugoslovensku politiku“, *Slavonac* 2 (1932), br. 46, 2-3.

⁵³ HŠM, JUU/SSB, Jugoslovensko učiteljsko udruženje/Društvo sreza slavonsko požeškog, Popis članova Jugoslovenskog učiteljskog udruženja sreza Slavonsko Požeškog za 1931/32 [1932.].

narod“. Za Trdića nije dovoljno primjerice tek zajedništvo Slovenaca, Hrvata i Srba kao temelj međusobnog suživota i suradnje, nego uporno inzistira na daleko manje tolerantnom terminu asimilacije. Pored ostalog, i kao najbolje metode borbe protiv štetnog utjecaja „prošlosti i tuđina“, tj. postojećih nacionalnih i vjerskih identiteta, u kojima poput brojnih drugih beskompromisnih Jugoslavena vidi ključnu prepreku dostizanju svetog cilja jugoslavenske unifikacije. „Tu nam se“, istaknuo je u važnom programskom tekstu krajem 1932.:

„bezuslovno nametnula borba sa najraznovrsnijim tradicijama, koje su vrlo često infiltrirane tuđinskim primjesama i koje nemaju ništa zajedničkog sa onim što bi bilo bitno kod našeg naroda bilo kojeg plemenskog imena, da sve te ostatke prošlosti svede na jedan nacionalni [jugoslavenski] princip.“⁵⁴

Očito osamljeni Sekulić nije mogao narušiti Trdićevu prevlast u školi u kojoj dominira i promicanje jugoslavenskog nacionalizma posredstvom sokolske organizacije. U gradu i okolici Trdić drži predavanja o važnosti organiziranja sokola na selu, a na stranicama *Slavonca* u egzaltiranom tonu piše o sokolima kao pokretu koji će konačno ukinuti „grijehe“, tj. propuste ranijih generacija. „Preporođeno sokolstvo“ će, ističe, u glavama školske djece izbrisati štetne posljedice „rata, rastrojene političke demagogije, vjerske i plemenske zagriženosti i nezdravih socijalnih ideja“, a osigurati „duhovni, duševni i tjelesni“ preporod u jugoslavenskom duhu.⁵⁵ Ravnajući učitelj osobno bdije da učenici budu izloženi sokolskom jugoslavenstvu, pa u školu iz Zagreba stiže indoktrinirajuća literatura (knjige *Snaga otadžbine* i *Soko Kraljevine Jugoslavije*).⁵⁶ Trdić je izabran za člana upravnog odbora i prosvjetnog Sokolskog društva Požege, koje u gradu broji 763 člana, od kojih preko stotinu djece, a u kotaru 2.172 člana.⁵⁷ Kraljević je kum sokolskog barjaka, a jedna učenica iz Trdićeve škole ministru i banu Savske banovine Ivi Peroviću predaje sokolsku zastavu u listopadu 1932. Nova masovna manifestacija odanosti režimu, kralju i Jugoslaviji u potpunosti je zadovoljila šefa gradske policije.⁵⁸

⁵⁴ Trdić, „Uloga jedinstvene škole u životu našega naroda“, *Slavonac* 2 (1932), br. 51, 7.

⁵⁵ „Izvjestaj prosvjetara Sokolskog društva Slavonska Požega“, *Slavonac* 2 (1932), br. 5, 4; Trdić, „Sokolstvo – svečana proslava Dra Miroslava Tirša“, *Slavonac* 2 (1932), br. 10, 5; Trdić, „Sokolstvo i naša djeca“, *Slavonac* 2 (1932), br. 39, 2.

⁵⁶ HR-HDA-147, SB/PO, Sresko načelstvo Slavonska Požega, Popis darovanih knjiga od 18. oktobra 1932.

⁵⁷ „Brojno stanje članstva Sokolskog okružja Slavonska Požega“, *Slavonac* 2 (1932), br. 10, 6; „Slavonska Požega“, *Bratstvo* (Osijek), 1 (1932), br. 1-3, 29.

⁵⁸ HR-HDA-180, OIO, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 1017/1932., Predmet: Razviće sokolskog barjaka od 3. oktobra 1932.

Otvoreno protivljenje sokolu donosi učiteljima progone pa je stoga u Požegi i okolici relativno rijetko.⁵⁹

Odluka režima da u proljeće 1932. organizira pristaše u političku stranku nazvanu Jugoslovenska radikalno seljačka demokratija (JRSD) postavila je pred beskompromisne Jugoslavene poput Trdića stanovitu dilemu. S jedne strane, premda je osnivanje stranke neugodno podsjećalo na ranije političke borbe iz parlamentarnog razdoblja pa stoga makar na simboličkoj razini išlo protiv državne ideologije jugoslavenskog nacionalizma temeljene na nestranačkom stanju, ostanak izvan njezina okvira značio bi istodobno odvajanje od uskog kruga pojedinaca u kojem se o svemu odlučivalo. Osobni interes zato je nalagao Trdićev ulazak u prvoj polovici svibnja 1932. u odbor gradske organizacije JRSD: izabran je za blagajnika, a našao se očekivano unutar kruga Kraljevićevih „istomišljenika i prijatelja“.⁶⁰ Nekoliko dana kasnije ista je skupina utemeljila i kotarski odbor JRSD-a. Odbor je koordinirao radom 78 mjesnih (seoskih) organizacija u kotaru, predvodio ga je Kraljević, a Trdić je opet vršio dužnost blagajnika.⁶¹ Nastojeći očuvati percepciju nastavka nestranačkog stanja, Kraljević i drugi su JRSD zato predstavljali kao drugačiju političku formaciju: ne još jedna stranka, nego „jugoslavenski narodni pokret“.⁶²

Istodobno, pojavili su se prvi jasni znaci slabljenja režima, tj. jačanja političke opozicije.⁶³ Na prvom mjestu, premda se masovnost podrške JRSD-u nije mogla poreći, u Požegi je uz režim pristao samo jedan dio uglednijih građana, dok, kako je primijetio šef gradske policije u rujnu 1932., na sastancima koje je organizirao Kraljević „nije bilo za viditi“ mnoge koji su „za vreme partija [do siječnja 1929.] igrali vidnu ulogu u politici“.⁶⁴ Drugim riječima, mnogi u Požegi i okolici također nisu bili zadovoljni „sadašnjim političkim stanjem“, a premda su bili „pod nadzorom“, svejedno su – i to sve izraženi-

⁵⁹ Jer se usprotivila sokolu, učiteljica u Velikoj Antonija Berec je u travnju 1932. premještena u Čitluk. AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1864, Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije/Odelenje za osnovnu nastavu, Br. 23339/1931., Odluka od 11. aprila 1932.

⁶⁰ „Izbor odbora Gradske mjesne organizacije J.R.S.D. u Požegi“, *Slavonac* 2 (1932.), br. 20, 6.

⁶¹ HR-HDA-1353, GSD, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 526-1932., Predmet: Jugoslovenske radikalno seljačke demokratije sastanak delegata u Slavonskoj Požegi od 16. maja 1932.; „Sve za dobro Kralja, naroda i domovine“, *Slavonac* 2 (1932), br. 20, 1-2.

⁶² HR-HDA-1353, GSD, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požegi, Predmet: J.R.S.D. organiziranje stranke od 16. septembra 1932.

⁶³ O opoziciji u vrijeme šestosiječanjske diktature vidi u: Todor Stojkov, *Opozicija u vrijeme šestojanuarske diktature: 1929. – 1935.* (Beograd, 1969) i Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929 – 1935* (Beograd, 2006).

⁶⁴ HR-HDA-1353, GSD, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požegi, Predmet: Organizacija J.R.S.D. u Slavonskoj Požegi [septembar 1932.].

je – uspijevali pronaći prostor za opozicijsko djelovanje. Naravno, ne u vidu kakve konkretne akcije, zbog straha od policije, nego unutar samo naizgled apolitičnih kulturnih društava: tako je primjerice šefa policije mjesec dana kasnije zaintrigiralo da vatrogasno društvo u gradu „najvoli svirati hrvatske davorije i koračnice“.⁶⁵ Sredinom prosinca 1932. mnogovrsni protivnici i kritičari režima počeli su raditi na osnivanju podružnice „Hrvatskog radiše“. Šefa policije poprilično je zabrinulo da su na sastanku bili nekadašnji prvak Hrvatske pučke stranke, i stoga prema režimskoj dogmi nužno „klerikalac“, Đuka Kuntarić te prvak HSS-a Emil Tanay.⁶⁶ Uz unutarnja podvajanja, očit rast „plemenske“ (tj. hrvatske) političke opozicije tako se počeo vraćati na mjesto najljućeg protivnika jugoslavenskih nacionalista.

Trdić je početkom 1933. jasno razaznao predstojeću borbu između režima i protujugoslavenske političke opozicije, o čemu svjedoči navod iz pisma Logomercu. „Poslije ovog“, naveo je:

„Božićnog žderanija i pijenija [žderanja i pijenja] i Pribičevićevog republikanstva⁶⁷ naša se nacija smiruje i ulazimo u staru kolotečinu da doteramo do aprila pa ćemo onda nanovo istu pjesmu da pojimo, a možda nam Uskrs donese još nešto senzacionalnije. Divan smo mi narod, al šta nas briga; imamo svega i svašta za jesti i piti, a za pola godine biće i novaca ko blata. Ima ko se i zato brine! Ko u Lici.⁶⁸ Jedni će dobivat od Italije, drugi od Jugoslavije i biće svi zadovoljni!“⁶⁹

Problemi su međutim najprije izbili unutar JUU, budući da je opozicija Rašiću gotovo posvuda vidno jačala. Nakon još jedne prozivke na zajedničkoj sjednici kotarskih društava JUU Savske banovine održanoj početkom svibnja 1933. Logomercac i Milojević uspjeli su isposlovati zaključak prema kojem je Glavnom odboru društva predloženo Čikarino isključenje.⁷⁰ Čikara je na ovo žestoko reagirao, podjednako osporavajući utemeljenost prijedloga o isključenju, ali i prozivajući ih za manipulaciju imovinom društva. Pokazalo se

⁶⁵ HR-HDA-145, Savska banovina/Odjeljenje za državnu zaštitu, Pov. br. 1024-1932., Predmet: Ustaša teroristička organizacija od 16. oktobra 1932.

⁶⁶ HR-HDA-1353, GSD, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požezi, Pov. br. 1347-1932., Predmet: Hrvatski radiša, radovi oko osnutka mjesne organizacije od 18. decembra 1932.

⁶⁷ Tj. federalističkog prijedloga državnog ustroja navedenog u Zagrebačkim punkcijama iz studenog 1932., iza kojeg su stajali HSS i SDS, pa tako i nekadašnji Trdićev uzor Svetozar Pribičević.

⁶⁸ Aluzija na oružanu akciju ustaškog pokreta iz rujna 1932.

⁶⁹ HŠM, JUU/SSB, Ivan Trdić: Pismo od 13. siječnja 1933.

⁷⁰ „Sednica pretsednika sreskih učiteljskih društava Jugoslovenskog učiteljskog udruženja – sekcije za Savsku banovinu“, *Narodna prosveta* 15 (1933), br. 67, 1.

također da protiv obojice vodi niz sudskih sporova, uglavnom zbog navodne pronevjere društvene imovine te osobnih uvreda.⁷¹ Rašić je u srpnju 1933. boravio u Zagrebu i dobio izraz povjerenja, ali je u idućim mjesecima postalo jasno da je izgubio podršku u većem dijelu države. Posebno je međutim rasla snaga opozicijskog grupiranja srbijanskih učitelja. Do jeseni Rašić je ostao bez dobrog dijela ranije podrške: uz njega su bila čelništva i veći dio članstva JUU Dravske, Primorske i Savske banovine, a protivnici su jačali u Drinskoj, Moravskoj, Vardarskoj, Vrbaskoj, Zetskoj i (djelomično) Dunavskoj banovini. Izgleda da je i njegov status kod mjerodavnih u Beogradu također narušen, pa je u listopadu 1933. Izvršni odbor JUU podnio ostavku (o kojoj će međutim odlučivati Glavni odbor društva).⁷²

Početak godine velikih turbulencija unutar JUU za Trdića je bio dobar. Kako visoko kotira u društvu, banovinska sekcija ga početkom siječnja 1933. (u konačnici uspješno) predlaže za odlikovanje.⁷³ Nešto kasnije polazi mu za rukom isposlovati unapređenje u višu „položajnu“ grupu: novi status sedmog platežnog razreda donosi mu viša primanja.⁷⁴ Nevolje su počele dolaziti od proljeća. Evidentna manifestacija opozicije u mjestu koje je u velikoj mjeri obilježilo ranije Trdićevo djelovanje morala ga je posebno pogoditi. Naime, na zajedničkoj sjednici kotarskih društava JUU Nova Gradiška i Slavonski Brod održanoj krajem svibnja 1933. u Novoj Kapeli okupljeni su jednoglasno odbili poslati uobičajeni pozdravni brzojav Rašiću.⁷⁵ Među najglasnijim opozicionarima bio je učitelj iz Brodskog Stupnika Franjo Marinić, kako će pokazati, čovjek koji će u predstojećim godinama najbolje iskoristiti slabosti jugoslavenskog nacionalizma unutar učiteljskog pokreta u Savskoj banovini (Marinić je također rođen u Požegi, a prije siječnja 1929. bio je važan akter unutar SHUD-a). Valja uočiti da su uz opoziciju pristali istaknuti ljudi kotarskih društava JUU Pakrac i Slatina, među kojima nekadašnji Trdićevi stranački sudrugovi iz SDS-a (poput učitelja Petra Prodanovića iz Bujavice kod Pakraca).⁷⁶ U kojoj je mjeri iza postupaka učitelja poput Marinića ili Prodanovića stajao nacionalni motiv, tj. posebna hrvatska ili srpska politička identi-

⁷¹ Gligor Čikara, „Ispravak“, *Narodna prosveta* 15 (1933), br. 72, 4.

⁷² „Sa sastanka u Sisku“, *Jugoslavenski učiteljski glas* 3 (1933), br. 4, 51-52; „Odgovor stare Sekcijske uprave Vardarske banovine Izvršnom odboru J.U.U.“, *Jugoslavenski učiteljski glas* 3 (1933), br. 19, 295; Dragan Mihailović, „Pitanja na koje nije teško odgovoriti“, *Jugoslavenski učiteljski glas* 3 (1933), br. 19, 295-298.

⁷³ AJ, F79, UJU, Fascikl 1-2, JUU/Sekcija za Savsku banovinu, Br. 380/1932-33., Prijedlog od 8. siječnja 1933.

⁷⁴ HŠM, JUU/SSB, Ivan Trdić: Pismo od 13. januara 1933.; „Unapređeni“, *Slavonac* 3 (1933), br. 5, 5.

⁷⁵ „Zajednička učiteljska skupština sreza novogradiškog i slavonskobrodskog“, *Jugoslavenski učiteljski glas* 3 (1933), br. 19, 308.

⁷⁶ Petar T. Prodanović, „Pakrac“, *Jugoslavenski učiteljski glas* 3 (1933), br. 19, 308.

fikacija, ostaje nepoznato, ali tendencija raslojavanja unutar JUU temeljena na političkim orijentacijama iz parlamentarnog razdoblja – te stoga izravno uperena protiv beskompromisnog jugoslavenstva – bila je neporeciva.

Prevlast u požeškom JUU bila je glavna Trdićeva snaga i potvrđena je na godišnjoj skupštini održanoj početkom lipnja 1933. Opozicija je neosporno postojala, ali i (još uvijek) nemoćna za kakvu ozbiljniju protuakciju: Sekulić je, istina, jedini bio protiv toga da Trdić bude delegat društva na godišnjoj skupštini banovinske sekcije JUU („On je hteo svakog drugog“, napisao je kasnije Trdić Logomercu, „samo ne mene što je bilo vrlo napadno.“),⁷⁷ ali je odavde očekivano poslan pozdravni brzojav Rašiću (a i ministar Kraljević je uputio posebnu podršku).⁷⁸ Trdić je donekle uspio primiriti članstvo nakon presude Kraljevskog stola sedmorice, prema kojoj je poništena predaja imovine SHUD-a, što je opozicija očekivano nastojala iskoristiti. Na stranicama *Slavonca* objavio je najnoviju odluku Ministarstva prosvjete (iz svibnja 1933.) kojom je *de facto* potvrđena njezina pripadnost JUU.⁷⁹ Trdić je, razumljivo, bio zadovoljan ishodom skupštine banovinske sekcije JUU iz druge polovice srpnja 1933. na kojoj je potvrđena vjernost Rašiću i još jednom poražen Čikara (za svaki je slučaj Logomercu predložio da „netko Čikari ranije [pred skupštinu] skrene pažnju da pazi što radi i da bi najbolje bilo da ako već dođe, da sjedne otraga i ne progovori ni jedne riječi“).⁸⁰ Opozicija je međutim ipak pronašla način kako nauditi Trdiću.

Kako je prije naglašeno, nisu svi unutar prosvjetnog sustava Savske banovine bili nakloni JUU, a izgleda da je društvo najviše protivnika imalo u mjerodavnom prosvjetnom odjeljenju. To se opet pokazalo upravo tijekom ljeta 1933. kada je Sekulić zatražio imenovanje na mjesto ravnajućeg učitelja u Trdićevoj školi. Početkom kolovoza molba je neočekivano usvojena, što je Trdić s pravom tumačio podjednako intrigama opozicije („naš drug Sekulić uspio je“, obavijestio je u novom pismu Logomerca, „preko svojih prijatelja i to sigurno soja Čikarinog“) te pasivnošću čelništva JUU u Zagrebu: „To [njegova smjena] je po našoj staroj navici. Mi se tek onda guramo i ispravljamo krivu Drinu kad je već palo rješenje. Sad mogu da piskaram na Ministarstvo [prosvjete] i još tamo neka se nađe kakav Čikara onda je bruka potpuna.“⁸¹

⁷⁷ HŠM, JUU/SSB, Ivan Trdić: Pismo od 13. srpnja 1933.

⁷⁸ Trdić, „Glavna godišnja skupština Jugoslovenskog Učiteljskog Udruženja za srez Slavonka Požega“, *Slavonac* 3 (1933), br. 24, 3-4.

⁷⁹ „Imovina SHUD pripala JUU“, *Slavonac* 3 (1933), br. 28, 3.

⁸⁰ HŠM, JUU/SSB, Ivan Trdić: Pismo od 13. srpnja 1933.

⁸¹ HŠM, JUU/SSB, Ivan Trdić: Pismo od 6. kolovoza 1933. U jednom nedatiranom pismu Trdić i Blažević će kritizirati Logomerca zbog neaktivnosti. „Biće da netko“, napisali su, „zagovara Sekulića gore. Da nema možda Čikara odlučnu riječ gore!!“ HŠM, JUU/SSB, Ivo Blažević, Ivo Trdić: Pismo [kolovoz 1933.].

Nema sumnje da je Sekulić bio prvi Čikarin čovjek u kotaru (pa nije bilo čudno da je radnog kolegu i sudruga u kotarskom JUU počeo nazivati „Čikarinim špijunom“), a prema Trdiću, na svaki je način nastojao diskreditirati i njega i vodstvo banovinske sekcije JUU: primjerice, širenjem glasina da je ministar prosvjete smijenio Logomerca. (Trdić je u Zagreb proslijedio dopisnicu u kojoj Čikara Sekuliću preporučuje opozicijski *Jugoslovenski učiteljski glas*, pritom ne navodeći kako je do nje došao.)⁸² Logomerac ipak nije smio dopustiti gubitak tako važnog pristaše kakav je bio Trdić: 7. kolovoza 1933. javio je u Požegu da je rješenje o smjeni poništeno, uz sljedeći komentar: „Ispravljeno. Ne zna se tko je to učinio.“⁸³ Trdić je dakle nekako uspio preživjeti ljetnu dramu, ali bilo je očigledno da vrijeme pravih sukoba tek dolazi.

Stanovito smirenje Trdiću je donijela sjednica Glavnog odbora JUU održana 19. listopada 1933. na kojoj je Rašić ipak uspio ostati na čelu društva (povjerenje mu je dalo 27 delegata, dok je devet bilo protiv). Logomeru je preporučio daleko oštiri nastup protiv opozicije, budući da je sve opasnije prijetila uspostavljenj strukturi ideološke i stvarne moći kojoj je pripadao. „Mislim da bi trebalo poduzeti izvjesne mjere“, napisao je, „da se oni najglavniji onemoguće. Mislim da bi ih trebalo razbucati, naročito one u Sisku [Čikara]. Izvršni odbor [JUU] trebao bi da ode ministru [prosvjete] i da mu stvar prikaže, jer ovo nije samo napadaj na Damjana [Rašića], već napadaj na nešto drugo.“⁸⁴ Trdić je dakle rješenje krize vidio jedino u intervenciji režima, što je naravno bila još jedna potvrda instrumentalizacijske prirode JUU. Rašićeva pobjeda izgledala je uvjerljivo, što je dopustilo glasnu potvrdu vjernosti društva ideologiji jugoslavenskog nacionalizma temeljenoj na asimilaciji, unitarizmu, državnom centralizmu i monarhizmu. Sve to je navedeno u prvim četirima točkama deklaracije usvojene tom prilikom, uz zasigurno oduševljen Trdićev stav:

„Jugoslovenski narod je jedinstvena duhovna, moralna i fizička zajednica, koja vezuje u sebi sva ranija, sadašnja i buduća pokolenja. On je vrednost iznad svih redova i profesija koje u njemu postoje. Kraljevina Jugoslavija je zajednička jugoslovenska tekovina, životna potreba našeg naroda, slobodna, nedeljiva i neprikosnovena. Njoj svi moraju služiti. Monarhija sa Kraljem koji je zatočnik nacionalnog i državnog jedinstva i dinastije Karađorđević na čelu, najbolje je jemstvo unutrašnjeg nacionalnog jedinstva i veze Kraljevine Jugoslavije sa ostalim državama u njenoj iskrenoj težnji za mirom. Zato će svi učitelji Kraljevine Jugoslavije organizovani u Jugoslovenskom učiteljskom udruženju

⁸² HŠM, JUU/SSB, Ivan Trdić: Pismo od 1. kolovoza 1933.

⁸³ HŠM, JUU/SSB, JUU/Sekcija za Savsku banovinu, Br. 89/1933/34., Odgovor od 7. avgusta 1933.

⁸⁴ HŠM, JUU/SSB, Ivan Trdić: Pismo od 23. oktobra 1933.

nastojati svim silama, da se gornja načela na organski način usvajaju i produbljuju, jer to su osnovna načela na kojima počiva i njihova organizacija.“⁸⁵

Očito povoljan rasplet skupštine Glavnog odbora JUU omogućio je Trdiću nastavak nesmetanog upravljanja društvom. Redovita godišnja skupština održana je 9. studenog 1933. i nakon kraćeg Blaževićeva uvoda okupljene je izvijestio o nedavnim događanjima, poslavši im pritom jasnu poruku o održanju Rašićeve uprave: protiv njegova izvještaja o ishodu skupština banovinske sekcije i Glavnog odbora glasovao je jedino Sekulić (od 86 prisutnih članova). Raspravu sa suparnikom iz koje je proizašlo važno izricanje vlastitih ideološko-političkih uvjerenja ipak nije mogao izbjeći. Naime, u jednom je trenutku Sekulić prigovorio da Rašićeva uprava počiva na manipulaciji podjednako i društvom i ideologijom jugoslavenskog nacionalizma, na koji se toliko voli pozivati, tj. Rašić u namjeri ušutkavanja opozicije dobre jugoslavenske učitelje (usto i Hrvate, Slovence i Srbe) koji se protive centralizaciji, političkoj instrumentalizaciji, beskompromisnom jugoslavenstvu i spekulacijama materijalnim interesima lažno optužuje da su „nenacionalni [protujugoslavenski] elementi“. Trdić je na ovo Sekuliću odlučio očitati lekciju o tome kakvim bi se jedino idejama trebao voditi ispravan jugoslavenski učitelj. Ljudi poput njega i Rašića, istaknuo je očito nadahnut deklaracijom s nedavne skupštine Glavnog odbora JUU, pripadali su „krajnjoj [jugoslavenskoj] desnici“. Točnije, učiteljima kojima je „kult [jugoslavenskog] nacionalizma“ bio jedino sredstvo u stvaranju „naše [jugoslavenske] rase [naroda]“, a nepodijeljena vjernost i slijepo služenje državi ispred svih „staleških interesa i pogleda“. Opozicija ili „krajnja [jugoslavenska] ljevica“ bi htjela, zaključio je, da JUU u prvom redu bude karakteristično staleško udruženje čije djelovanje i usmjerenost ne bi nužno morali biti usklađeni s državnom ideologijom, što nije bilo daleko od optužbe za izdaju države. „Mi ističemo“, deklamirao je na kraju, „da je država iznad svega. To je za nas nešto o čemu se ne diskutuje, jer je svetinja.“⁸⁶ Za jugoslavenske nacionalističke dogmate poput Trdića osim slijepje vjernosti načelu „jedan narod, jedna država“ druge mogućnosti nisu postojale, a JUU je mogao postojati samo kao „nacionalna“ (tj. državna) ustanova.

Trdić međutim djeluje u kraju u kojem usprkos sjevlasti jugoslavenske ideologije većinu čine ljudi koji se na prvom mjestu smatraju Hrvatima, pa stoji (u ulozi tajnika školskog odbora) iza prijedloga da se škola u kojoj je ravnajući učitelj preimenuje u Državnu osnovnu školu Kralja Tomislava, što

⁸⁵ Tekst deklaracije u Dimić, *Kulturna politika*, knjiga 2, 276-278.

⁸⁶ Trdić, „Naši učitelji za konstruktivan rad, te red i poredak u svom udruženju“, *Slavonac* 3 (1933), br. 49, 2-3.

su nadležni krajem siječnja 1933. prihvatili.⁸⁷ Zamisao je naravno bila opravdano pragmatična, i to iz dva razloga: ime ranosrednjovjekovnog hrvatskog vladara svjedočilo je Hrvatima da jugoslavenska sinteza i njih prihvaća, a riješilo je i razumljivu zabunu nekih (budući da je staro ime pogrešno sugeriralo kako je Vanjska Požega posebno mjesto). Uz ponešto problema s neopravdanim izostancima djece, većih problema u školi nije bilo. Međutim, uslijed otvorenog napada Sekulića na njegovo mjesto, u ljeto su odnosi između dvojice učitelja očekivano narušeni. Ravnajući učitelj je, naime, određivao brojnost odjeljenja, pa se Sekuliću početkom rujna osvetio tako da mu je u novoj školskoj godini naložio nastavu za 69 đaka, što je značilo da je nastavu morao držati tijekom cijelog dana. Zajedno s učiteljicom Blaženkom Mirković, Trdić je (2:1) jednostavno preglasao protivnika.⁸⁸ Krajem godine situacija je za Trdića izgledala stabilnom pa se u potpunosti mogao posvetiti udovoljavanju ideološkim imperativima režima. Oglas kojim se školskoj djeci i učiteljima nalagalo da u prosincu obavezno prisustvuju „svečanim bogoslužjenjima“ povodom rođendana kralja Aleksandra u sve tri gradske bogomolje sadržavao je karakterističnu Trdićevu rečenicu: „Pozivate se da izvolite prisustvovati svim crkvenim svečanostima.“⁸⁹

Uz uobičajene aktivnosti unutar sokolskog pokreta Trdić se početkom godine morao aktivirati u kampanji protiv Katoličke crkve, čiju su kritiku požeški sokoli ocijenili „neprijateljskom kampanjom“. Uprava društva (među njima i blagajnik Trdić) prigodu je iskoristila za svečani zavjet kojim su najavili rat svakome tko „dira“ u „najveći hram jugoslavenskog naroda“.⁹⁰ Trdić se uključuje i u rad Narodne odbrane (gdje dobiva novo tajničko mjesto), parapolitičke projugoslavenske organizacije u kojoj vidi još jedno oružje protiv unutarnjeg neprijatelja, medij širenja jugoslavenskog nacionalizma, ali i način moralne obnove društva.⁹¹

Stanovita homogenizacija jugoslavenskih nacionalista – realizirana u srpnju 1933. pretvorbom JRSD u Jugoslavensku nacionalnu stranku (JNS) – pri čemu je Trdić ostao na istim dužnostima i u istom društvu (Kraljević, Samardžija i dr.), nije međutim režimu donijela rast podrške. Mnogo se očekivalo od općinskih izbora u jesen 1933., ali pokazalo se da su obilježe-

⁸⁷ AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1864, Mjesni školski odbor Vanjska Požega, Izvadak iz zapisnika sjednice od 4. januara 1933.; AJ, F66/MPKJ, MPKJ/Odelenje za osnovnu nastavu, Br. 6337/1933., Odobrenje od 30. januara 1933.

⁸⁸ DASB-OP, Osnovna škola Požega Vanjska, Knjiga zapisnika učiteljskog vijeća, Zapisnik sjednice od 5. septembra 1933.

⁸⁹ DASB-OP, Osnovna škola Požega Vanjska, Oglasna knjiga, Obavijest br. 4-1933. [prosinac 1933.].

⁹⁰ „Sokolstvo – sokolska skupština“, *Slavonac* 3 (1933), br. 6, 5-6.

⁹¹ Trdić, „Narodna Odbrana i moralna obnova društva“, *Slavonac* 3 (1933), br. 54, 5-6.

ni apstinencijom seljaštva, personalnim sukobima između nositelja lista, aktivacijom političke opozicije i neuspjehom prvih ljudi režima u kotaru da motiviraju birače na glasovanje. Usprkos svom agitacijskom trudu Kraljevića i Samarđžije, nemoguće je bilo održati masovnije zborove JNS, dok je organiziranje hrvatskog seljaštva pod okriljem progonjenog HSS-a evidentno jačalo: u sačuvanim izvještajima kotarskog načelnika o predizbornom kretanju niti jedan skup JNS nije ocijenjen dovoljno važnim da bi se spomenuo, dok u više navrata nalazimo informacije o širenju protuizbornog letka „Hrvatska seljačka stranka pozivlje hrvatski seljački narod“ (prema sumnjama policije u organizaciji bivšeg zastupnika HSS-a Tanaya).⁹² Naravno, svi izabrani općinski dužnosnici bili su kandidati JNS-a, a zanimljivo je primijetiti da među njima nalazimo prijašnje pripadnike svih važnijih stranaka parlamentarnog razdoblja, od radikala (četiri) i samostalnih demokrata (četiri) do radićevaca (sedam), pučkaša (dva) i federalista (dva), uz jednog neopredijeljenog. U općini Vanjska Požega pobijedio je bivši SDS-ovac Ivan Kovačević, uz izlaznost svega 21.8 % birača.⁹³ U uvjetima samo deklarirane slobode političkog udruživanja, općinski izbori 1933. nisu naravno predstavljali stvarno političko raspoloženje stanovništva: u slučaju kotara i grada Požega donijeli su dakle legitimizaciju vladavine jugoslavenskih nacionalista i (očito) oveće skupine oportunističke.

Nova 1934. godina počela je snažnom akcijom opozicije u JUU, pa je zadovoljstvo ženidbom⁹⁴ Trdiću zasigurno moralo biti donekle narušeno. Novina je međutim bila u tome da je opozicija počela usklađeno djelovati u više smjerova, pri čemu je bilo evidentno da brojčano raste. Čikara je najprije krenuo s još jednom serijom okružnica i pamfleta, u kojima je iznio nove optužbe protiv Logomerca i Milojevića, te njihova zaštitnika u Beogradu Rašića. Uz već redovite prozivke zbog manipulacija, valja izdvojiti dokumentarne navode o krupnim pronevjerama društvenog novca, pa čak i o toleriranju zlostavljanja maloljetnih djevojčica u jednom zagrebačkom školskom domu! Od napada na vjerodostojnost protivnika opasnije je bilo ustrojavanje po-

⁹² Usp. HR-HDA-1364, IKJ, Načelstvo sreza požeškog, Pov. br. 973/1933., Predmet: Općinski izbori od 31. jula 1933.; HR-HDA-1364, IKJ, Načelstvo sreza požeškog, Predmet: Srez Slavonska Požega – predizborno kretanje od 13. septembra 1933.; HR-HDA-1364, IKJ, Načelstvo sreza požeškog, Srez Slavonska Požega – predizborno kretanje od 23. septembra 1933.; HR-HDA-1364, IKJ, Načelstvo sreza požeškog, Predmet: Srez Slavonska Požega – predizborno kretanje od 26. septembra 1933.

⁹³ HR-HDA-1364, IKJ, Načelstvo sreza požeškog, Pov. br. 1300/1933., Predmet: Općinski izbori u Savskoj banovini 8 oktobra 1933 godine – podaci o rezultatu glasovanja od 8. oktobra 1933.

⁹⁴ Trdić je 18. veljače 1934. oženio činovnicu Ministarstva saobraćaja Ivku Brigljević, a u dane odsustva u školi ga je mijenjao Sekulić. Postao je otac početkom 1935. HŠM, JUU/SBB, Br. 640/33-34, Dopis od 1. marta 1934.; DASB-OP, Osnovna škola Požega Vanjska, Knjiga otusnosti učiteljskih lica, Školska godina 1933-1934. od 3. maja 1934.

sebnog „Akcijskog odbora za sporazum u Sekciji J.U.U. za Savsku banovinu“ (dalje Akcijski odbor), koordinativne opozicijske koncentracije koja je počela odašiljati opasnu žaoku u smjeru Rašića i Logomerca, optužujući ih za namjerno sprječavanje sređivanja prilika u JUU: budući da se očekivano nisu mogli „sporazumjeti“ (jer je uvjet „sporazuma“ bio njihov odlazak) s Čikarom (i posredno opozicionarima iz drugih banovina), Rašić i Logomerac su naravno prikazivani kao autokrati, manipulanti i oportunisti. Konačno, Čikara se povezao s nekoliko kritički raspoloženih poslanika u Narodnoj skupštini, od kojih je najistaknutiji bio Josip Stazić iz Petrinje. Sada su tako navodne zlo-upotrebe unutar JUU postale temom diskusija u parlamentu, a time naravno i potencijalno opasnije za Rašića.⁹⁵ Logomerac je početkom svibnja 1934. uzvratio zaključkom predsjednika kotarskih društava JUU Savske banovine prema kojem je sporazum morao uključivati mogućnost izbora „sadašnjih članova uprave“, tj. Rašićeve grupe.⁹⁶ Neosporno, opozicija je bila u snažnu zaletu i preostalo je vidjeti hoće li Trdić i ovoga puta uspjeti preživjeti oluju.

U drugoj polovici travnja 1934. Čikara je u Zagrebu održao sastanak Akcijskog odbora na kojem se okupilo 45 osoba, među njima nekoliko predsjednika kotarskih društava JUU i školskih nadzornika. Požeški kotar predstavljao je Sekulić, a organizatori su posebnim letkom pozvali druge učitelje da im se pridruže.⁹⁷ Trdić je početkom lipnja 1934. opet uspio utišati opoziciju u vlastitom dvorištu, za svaki slučaj osiguravši na godišnjoj skupštini podršku banskog vijećnika Samardžije i telegram podrške poslanika Kraljevića (sada „ministra u penziji“). Sekulić je dakle ostao u manjini, a Trdićev nastup korisno je opširnije navesti budući da je sadržavao razumijevanje opozicije koje je očito vladalo u Rašić-Logomerac skupini. Ukratko, opozicija se okomila na Rašića jer je htjela preustrojiti JUU na temelju pokrajinskog sporazumijevanja iz parlamentarnog razdoblja, što je naravno isključivalo aktualno stanje temeljeno na upravnoj centralizaciji i ideološkom monolitu beskompromisnog jugoslavenstva. U JUU se, istaknuo je:

„uvela lična borba naročito protiv predsjednika Damjana Rašića, da tu borbu vode naročito penzionisani stari srbijanski učitelji, a u našoj sekciji drug Čikara iz Siska. Udarilo se u jednu zvučnu ali posve otrcanu

⁹⁵ Usp. AJ, F79/UJU, Fascikl 13, JUU, Gligor Čikara: Za ozdravljenje prilika u Jugoslavenskom učiteljskom udruženju. Učiteljima Savske banovine od 25. marta 1934.; HŠM, JUU/SBB, JUU/Sekcija za Savsku banovinu u Zagrebu, Br. 1021/33-34, Okružnica IX: Kako se pretstavlja opozicija u Savskoj banovini od 17. svibnja 1934.; „Okružnica IX“, *Narodna prosveta*, 16 (1934), br. 48, 2.

⁹⁶ „Sastanak pretstavnika sreskih učiteljskih društava Savske banovine“, *Narodna prosveta* 16 (1934), br. 47, 1.

⁹⁷ „Kako se pretstavlja opozicija u Savskoj banovini“, *Učiteljska riječ* (Zagreb) 1 (1934), br. 1-5, 14-15.

frazu 'sporazum' u učiteljskim redovima, kao da bi postojao netko tko bi bio protiv sporazumnog rada, i kao da oni koji danas vode udruženje sutra u opoziciji ne bi mogli opet nategnuti neki 'sporazum'. Opozicija beogradskih učitelja protiv Damjana Rašića nema nešto idealnijeg i jačeg, već ona stara bolest, koja traje već deset godina u Udruženju, da se uvijek obaraju uprave udruženja. Tu je po sredi ona stara: sjaši Murta da uzjaši Kurta. Traži se sporazum na osnovi starih partijskih omjera, a to je ono što nitko od današnje uprave i nas neće."⁹⁸

Za mnoge ne odviše iznenađujući odstup (imajući u vidu da je izgubio potporu dobrog dijela banovinskih sekcija, a onda zasigurno i političkih zaštitnika) Rašić s mjesta predsjednika JUU na sjednici Glavnog odbora društva od 2. srpnja 1934. očekivano je potaknuo opoziciju u Savskoj banovini. Uz otvorenu svađu, galamu i nekoliko prekida, Logomerac je nekoliko dana kasnije međutim još jednom uspio zadržati poziciju šefa u Zagrebu: podrška 29 predstavnika kotarskih društava (među kojima i Blažević) osigurala mu je većinu u odnosu na 25 opozicionara.⁹⁹ Konačan rasplet dogodit će se stoga u Beogradu. Tek na nagovor najvjernijih pristaša, među kojima i Trdića, Logomerac je početkom kolovoza 1934. povukao raniju odluku o ostavci (uzrokovanu, kako je naveo, stalnim prozivanjima u novinama).¹⁰⁰ Ubrzo je zatražio i pomoć banovinskog JNS-a: smatrajući da će se predstojeći izbor nove uprave JUU voditi „na partijskoj podlozi“, predložio je tajništvu stranke da utječe na izbor delegata u društvima koja su se svrstala uz opoziciju.¹⁰¹ Skupština Glavnog odbora JUU koja je donijela važnu prekretnicu u radu društva održala se u Beogradu sredinom kolovoza 1934. i tu je u prvom redu koordiniranim nastupom prekodrinskih delegata (te uz vidljivu pomoć dobrog dijela delegata Dravske banovine) Rašić konačno poražen. Nije se naravno radilo samo o još jednoj smjeni na vrhu JUU, nego o početku dublje ideološko-političke promjene. Beskompromisno jugoslavenstvo doživjelo je poraz unutar skupine kojoj je bila namijenjena uloga njegove avangarde. To su priznali i glasovi iz Rašićeva kruga, kako proizlazi iz sljedećeg osvrta:

„Damjan [Rašić] je nastojavao, da se stvori nova učiteljska grupacija koja bi sa uverenjem stajala na liniji šestojanuarske politike: nećemo nikakvo grupisanje na plemenskoj, pokrajinskoj i verskoj osnovi. Radio je na tome da se stvori učiteljska grupacija sa jugoslovenskom

⁹⁸ HŠM, JUU/SSB, Zapisnik redovite godišnje skupštine Jugoslovenskog učiteljskog udruženja sreskog društva sreza slavonsko – požeškog od 7. juna 1934.; „Naše učiteljstvo protiv lične borbe i demagogije u svom udruženju“, *Slavonac* 4 (1934), br. 25, 4.

⁹⁹ HŠM, JUU/SSB, Br. 82/34-35, Okružnica II od 18. jula 1934.; HŠM, JUU/SBB, Akcioni odbor za sporazum u Sekciji J.U.U. za Savsku banovinu u Sisku, Žalba od 28. jula 1934.

¹⁰⁰ HŠM, JUU/SBB, Izvještajni odbor, Zapisnik sa sjednice od 4. avgusta 1934.

¹⁰¹ HŠM, JUU/SBB, Br. 112/34-35, Pismo od 10. avgusta 1934.

nacionalnom ideologijom i da ovakva grupacija istupa disciplinovano na svima izborima u našoj organizaciji. Nije mislio i ne misli da ova grupacija treba da ima karakter političko-partijske grupacije.“¹⁰²

Važno je uočiti da su Rašičevi sljedbenici i dalje upravljali učiteljima na području Savske banovine. Novi predsjednik JUU, Slovenac Ivan Dimnik, najavio je drugačiji smjer društva, temeljen na izlasku iz zagrljaja režima i pravu učitelja na autonoman stav o političkim i društvenim pitanjima, ali bilo je jasno da je on neprihvatljiv za dogmate poput Logomerca i Trdića. Ipak, inicijativa je sada bila u rukama opozicije i ona se nakon Rašičevog odlaska odlučila na nove napade. Tako je ranije spomenuti Akcijski odbor pragmatično preimenovan u „Odbor za slogu i ozdravljenje prilika u našoj Sekciji [JUU za Savsku banovinu]“, odbijena je svaka mogućnost sporazuma s vodstvom sekcijske uprave (tj. Logomercom), a utjecajne zagrebačke *Novosti* počele su redovito prenositi njezina priopćenja.¹⁰³ Međutim, da bi svrgnula postojeću upravu banovinske sekcije u Zagrebu, opozicija je morala promijeniti uprave kotarskih društava koje su i dalje podržavale Logomerca. Jedan od pokušaja promjene učinila je u važnom lokalnom središtu beskompromisnog jugoslovenstva u prosvjeti, tj. u Trdićevu dvorištu.

Sekulić se naime u potpunosti nametnuo kao čovjek opozicije u kotaru (pri čemu se počeo predstavljati kao delegat društva), a skupina „sloge i sporazuma“ je pred godišnju skupštinu zakazanu za 13. prosinca 1934. narasla na 17 učitelja koji su ranije najavili kandidaturu.¹⁰⁴ Skupština je održana u sjeni smrti kralja Aleksandra, a okupljeni su (među njima Logomerac i Krajević) najvažnijem uzoru zahvalili na primjeren način. Najprije brzojavom podrške domu Karadorđevića, a potom (na prijedlog Aleksića) usvajanjem obaveznog pozdrava između učitelja i učenika: usuglašeno je da prije nastave učitelj uzvikne „Čuvajte Jugoslaviju!“, a učenici uzvrate „Čuvaćemo!“. Onda je uslijedila borba, praćena stalnim upadicama: najprije je Sekulić napao banovinsku sekciju iznošenjem Čikarinih navoda, da bi je potom Logomerec dugo i detaljno branio. Opovrgnuo je sve optužbe o navodnim financijskim i drugim zloporabama te točno zaključio da opoziciju vodi politički motiv. U istupu je spomenuo da je Čikara 1931. odgovarao birače od glasovanja te da opozicija ima podršku utjecajnih ljudi u prosvjetnim vlastima Savske banovine. Potom se prišlo izboru nove uprave, pri čemu je pobijedila Trdićeva lista (dobila je 34 glasa podrške, dok su opoziciju predvođenu Ivanom Pratesom

¹⁰² „Stari i novi put“, *Jugoslovenska učiteljska misao* (Beograd) 1 (1935), br. 3, 2.

¹⁰³ „Kako se pretstavlja opozicija u Savskoj banovini“, *Učiteljska riječ* (Zagreb) 1 (1934), br. 1-5, 14-15.

¹⁰⁴ HŠM, JUU/SBB, Jugoslovensko učiteljsko udruženje sreza slavonsko-požeškoga, Br. 2-1935., Izvještaj od 4. decembra 1934.; HŠM, JUU/SBB, Jugoslovensko učiteljsko udruženje u Beogradu/Sresko društvo sreza slavonsko-požeškog, Izjava od 12. prosinca 1934.

podržala 22 učitelja).¹⁰⁵ Trdić je tako postao predsjednik kotarskog društva JUU upravo u trenutku kada je beskompromisno jugoslavenstvo u redovima učiteljstva Savske banovine bilo u očitu sutonu.

Opozicija se međutim nije pomirila s porazom. Dan kasnije nekoliko je učitelja predvođeno Sekulićem na mnogo adresa prosljedilo posebnu izjavu, prema kojoj je Logomerac na skupštini izjavio sljedeće:

„Čikara je protudržavni elemenat. On Srbin dobrovoljac 1931. zajedno s Dergencom [učitelj iz Kostajnice Antonije Dergenc] neće na izborima da glasa i među narod širi letake [sic!, letke] i buni ljude da ne glasuju. Njemu se ništa ne događa niti danas, a Dergenc je penzionisan. Čikara je protudržavni elemenat, on i sada širi letake [sic!] i radi s onima izvan države. Njemu se ništa ne događa, jer se to sve zaustavlja u kancelariji prosvjetnog načelnika Kasumovića [prekriženo u izvorniku].“¹⁰⁶

Premda Sekulićeva varijanta ne odgovara navodu u sačuvanom prijepisu zapisnika sa skupštine (kako je upozorio šef požeške policije), Čikara je odlučio tužiti Logomerca zbog klevete, a pritom je dobio i podršku Ministarstava prosvjete, koje je naložilo istragu.¹⁰⁷ Posljednje je bilo očit pokazatelj činjenice da je Rašićevim odlaskom oslabio utjecaj beskompromisnih Jugoslavena u režimskim središtima odlučivanja te da je opozicija kompromitacijom odlučila svrgnuti Logomerca. Predvidljivo, istraga održana u prvim mjesecima 1935. nije mogla precizno ustanoviti što je točno Logomerac izjavio, a očekivano je pokazala dubinu podjela unutar kotarskog društva. Logomerčevi podupiratelji negirali su navode iz prijave (Trdić je samo lakonski izjavio da u njegovim bilješkama nema spomena Kasumovića, a na njegovu stranu stao je i kotarski načelnik), dok su opozicionari gotovo u riječ potvrdili Sekulićevu optužbu. Sam Kasumović je također dao iskaz iz kojeg je vidljivo da je na strani opozicije: uz konstataciju da nije moguće potvrditi inkriminirane riječi, dodao je da je Logomerac „verovatno“ napao Čikaru, a „moguće i njega“, te da bi sve trebalo zaključiti sporazumnim rješenjem spora u banovinskoj sekciji. Sud je na kraju sredinom lipnja 1935. proglasio Logomerca krivim te

¹⁰⁵ HŠM, JUU/SBB, Zapisnik XXVI redovite godišnje skupštine Jugoslovenskog učiteljskog udruženja sreskog društva sreza slavonsko-požeškog od 13. decembra 1934.; Usp. i Trdić, „Naši učitelji uspomeni Viteškog Kralja Ujedinitelja“, *Slavonac* 4 (1934), br. 51-52, 12-14.

¹⁰⁶ AJ, F79/UJU, Fascikl 13, JUU, Sekulić Mijo, Matić Nikola, Hel Andrija: Izjava od 14. decembra 1934.

¹⁰⁷ AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1865, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 40-1935, Izveštaj od 7. januara 1935.; AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1865, Gligor Čikara: Tužba od 17. januara 1935.; AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1865, Ministarstvo prosvete/Odelenje za osnovnu nastavu, Br. 4161/1935., Nalog od 25. januara 1935.

ga osudio na mjesec dana zatvora i novčanu kaznu.¹⁰⁸ Postoji naravno mogućnost da je Logomerac izgovorio inkriminirane riječi, a Trdić ih prigodno izbacio iz prijepisa zapisnika, međutim vjerojatnijim se čini da je opozicija izvrsno iskoristila priliku koja joj je nenadano pružena.¹⁰⁹

Preostalo je dakle samo dovršiti posao Logomerčeve smjene. Kompromitirani šef JUU u Savskoj banovini najprije je podnio ostavku u Izvršnom odboru društva, potom su ga izbacili iz Glavnog odbora, da bi opozicija konačni uspjeh postigla 26. rujna 1935. kada je Marinić izabran za predsjednika banovinske sekcije. Marinić je preuzeo dobar dio Čikarinih ljudi, uključujući opozicionare iz kotarskih društava u Novoj Gradiški i Brodu na Savi, dok očekivano nije dao povjerenje bilo kome iz Slavonske Požege (jer su predstavnici tog kotara bili iz Trdićeva kruga).¹¹⁰ Novi šef JUU u Zagrebu očito je uživao podršku novog režima: ubrzo je imenovan za ravnajućeg učitelja Narodne osnovne škole na Selskoj cesti u Zagrebu, a dobio je i pohvalu kraljeve kancelarije.¹¹¹ U upravi novog JUU naravno nije bilo previše mjesta za istaknute sljedbenike starog stanja¹¹² pa je Trdić prekinuo dodire s Marinićevom upravom.¹¹³ Bio je to u konačnici neuspješan pokušaj odgode neumitnog, tj. i vlastite smjene.

Naravno, rastakanje režima diktature nakon smrti kralja Aleksandra u listopadu 1934. terminalno je oslabilo pokret beskompromisnog jugoslavenstva na području Savske banovine pa je zasigurno značajno pripomoglo po-

¹⁰⁸ Usp. AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1865, Sresko načelstvo Slavonska Požega, Zapisnik od 16. januara 1935.; AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1865, Načelstvo sreza požeškog, Pov. br. 32/1935., Predmet: Logomerac Gjuro učitelj, govor na učiteljskoj skupštini u Slavonskoj Požegi od 16. januara 1935.; AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1865, Sresko načelstvo Slavonska Požega, Zapisnik od 7. februara 1935.; AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1865, Kraljevska banska uprava Savske banovine/Prosvjetno odjeljenje, Br. 6399-1935., Predmet: Logomerac Djuro, upravitelj narodne škole u Zagrebu – tužen od 20. februara 1935.; AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1865, Sreski sud u Slavonskoj Požegi, Br. 146/1935-8, Presuda od 8. juna 1935.

¹⁰⁹ U jednom kasnijem izvještaju Trdić je ustvrdio da su opozicionari „čitav“ Logomerčev govor na skupštini od 13. prosinca 1934. „krivo prikazali i izvrnuli“. HŠM, JUU/SBB, Sresko društvo sreza slavonsko-požeškog, Br. 5-1935., Izvještaj o radu društva od 23. srpnja 1935.

¹¹⁰ AJ, F79/UJU, Fascikl 10, JUU, Br. 551, Rešenje Izvršnog i Nadzornog odbora Jugoslovenskog učiteljskog udruženja od 24. septembra 1935.; „Vanredna skupština Jugoslovenskog učiteljskog udruženja Sekcija za Savsku banovinu“, *Narodna prosveta* 17 (1935), br. 14, 2.

¹¹¹ „Iz organizacije J.U.U. Likvidiran spor u Savskoj [sic!] sekciji J.u.u.“, *Narodna prosveta* 17 (1935), br. 13, 4.

¹¹² Pa je Trdićeva rezolucija s početka kolovoza 1935. o potrebi „sloge i jedinstva“ u učiteljskim redovima ostala neodgovorena. Vjerojatno je za Marinića u Trdićevu tekstu bilo previše pozivanja na ostavštinu „Viteškog Kralja Ujedinitelja“, „jedinственost cijeloga naroda“ i sl. Usp. HŠM, JUU/SBB, Ivan Trdić i drugi: Rezolucija od 4. augusta 1935.

¹¹³ AJ, F79/UJU, Fascikl 10, JUU/Društvo sreza slavonsko-požeškog u Slavonskoj Požegi od 5. oktobra 1935.; HŠM, JUU/SSB, Br. 1457-1935/36, Obavijest od 9. juna 1936.

bjedi opozicije u JUU. Uz poraz u učiteljskom pokretu, i razvoj političkih prilika u istom razdoblju donio je nevolje za Trdića. Pod novim se šefom (ujedno i predsjednikom vlade) Bogoljubom Jeftićem JNS u požeškom kotaru počela vidno podvajati i osipati. Kotarskim odborom JNS-a upravlja Kraljevićeva skupina jugoslavenskih nacionalista (među kojima je na mjestu tajnika Trdić). Međutim, od prvih mjeseci 1935. predstavnici vlasti počinju upozoravati da, s jedne strane, stranka gubi podršku (u sklopu predizborne kampanje Kraljević obilazi kotar, ali dočekuju ga samo manje skupine seljaka, koje ga k tome znaju izviždati te mu samo „mjestimično aklamirati“), s druge član kotarskog odbora JNS Vlahović pokušava (u konačnici neuspješno) potisnuti bivšeg ministra, a sve dodatno usložnjava pojava borbaša (tj. još fanatičnijih jugoslavenskih nacionalista organiziranih u Jugoslovensku narodnu stranku) Svetislava Hođere: organizira ih gradski senator Ljubomir Jovanović, a nailaze na podršku u zapadnom dijelu kotara, posebno među tamošnjim Srbima. U međuvremenu, Tanay i HSS provode uspješnu mobilizaciju hrvatskog seljaštva i građanstva, u brojnim hrvatskim selima pojavljuju se predizborni letci u kojima se otvoreno veličaju „vođa Hrvata i opozicije“ Vladko Maček te „nezavisna Hrvatska“ (Tanay širi i HSS-ovu varijantu temeljne kršćanske molitve naslova „Oče naš, Maček naš“), a nakon nasilja tipičnog za nameatanje beskompromisnog jugoslovenstva dolazi do rasta hrvatskog revanšizma.¹¹⁴ Očekivano, Trdić i *Slavonac* podržavaju Kraljevića, koji u svibnju 1935. dolazi do još jednog poslaničkog mandata, premda je dobio gotovo tri puta manje glasova birača od kandidata Udružene opozicije, HSS-ovca Tanaya.¹¹⁵

Postupni prelazak ključnih Hrvata – jugoslavenskih nacionalista Požege i požeškog kotara od ljeta 1935. u redove Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) Milana Stojadinovića valja ocijeniti očekivanim razvojem. JRZ je znači-

¹¹⁴ HR-HDA-1364, IKJ, Načelstvo sreza požeškog, Predmet: Izbori za narodne poslanike, podatci o kandidatima od 19. veljače 1935.; HR-HDA-1364, IKJ, Načelstvo sreza požeškog, Predmet: Kraljević Dr. Dragan poslanički kandidat – politički sastanci na teritoriji sreza slavonsko požeškog od 8. aprila 1935.; HR-HDA-1364, IKJ, Emil Tanay: Dragi prijatelju!, prijepis od 13. maja 1935.; Stanković, *Izazov*, 151-154. Na sjednici kotarskog JNS-a od 20. veljače 1935. okupilo se svega 70 delegata, pri čemu su borbaši pokvarili svečani trenutak Kraljeviću otvorenim klicanjem pokojnom kralju Aleksandru i Hođeri. HR-HDA-1364, IKJ, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požegi, Pov. br. 308-1935., Predmet: Sreska organizacija J.N.S., predizborni dogovor od 25. februara 1935. Opširno o razvoju hrvatskog seljačkog pokreta pod HSS-om i Mačekom vidi u: Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941.: iz povijesti hrvatskog pitanja* (Zagreb, 1974).

¹¹⁵ „5 maja glasaćemo svi za našeg kandidata g. Dra. Dragana Kraljevića ministra [sic!] i bivšeg poslanika“, *Slavonac* 5 (1935), br. 17, 1; „Izabrani poslanici u Savskoj banovini“, *Slavonac* 5 (1935), br. 22, 2. Kandidatske liste Udružene opozicije (HSS-ova nositelja Tanaya i SDS-ova nositelja Miloša Divića) dobile su povjerenje 9.826 birača, od toga Tanay 9.341 glas ili 70.47 %. Za Kraljevića je glasalo 3.554 birača ili 26.56 %. *Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5 maja 1935 godine* (Beograd, 1938), Srez požeški (Slavonska Požega), 50.

la podršku režima (mada uz cijenu izražene ovisnosti o podršci Srba) i kakav-takav nastavak pripadnosti ideološkom plaštu jugoslavenskog nacionalizma pokojnog monarha, dok je opozicija (HSS i SDS) bila potpuno neprihvatljiv izbor jer je podrazumijevala povratak „plemenske orijentacije“. Po svemu sudeći, u ovom trenutku počinje odvajanje Trdića od Kraljevića, budući da je novoizabrani narodni poslanik ostao vjeran JNS. Nadalje, izvori komunističke provenijencije Trdića navode kao jednog od važnih ljudi četničke organizacije na području kotara (opet na mjestu tajnika), što je mogućnost koju ne treba isključiti.¹¹⁶ Premda nisam uspio pronaći drugu dokumentarnu potvrdu navedenog, beskompromisno jugoslavenstvo, ekstremni monarhizam te podrška JRZ predstavljaju očigledne poveznice između Trdića i četnika. Neosporno je međutim jedino da četnici na području kotara djeluju već od ožujka 1935., kao i da u svojim redovima okupljaju jugoslavenske nacionaliste, ali uglavnom borbaše.¹¹⁷ Ako je Trdić doista pristupio četnicima, možda je to učinio pod dojmom snažnog zamaha političke opozicije, u prvom redu HSS-om predvođenog hrvatskog narodnog pokreta. Usprkos Kraljevićevoj pobjedi na izborima i vladavini JRZ-a u državi, kotar je *de facto* bio u rukama političkih suparnika koji su prema jugoslavenskoj dogmi trebali pripadati prošlosti. U studenom 1935. većina Hrvata masovno je sudjelovala u proslavi 100-godišnjice hrvatske himne, na središnjoj svečanosti u Požegi okupilo se preko 15.000 ljudi, a svime je rukovodio HSS-ovac Tanay (predstavljen kao istinski predstavnik naroda u kotaru).¹¹⁸ Jugoslaviju i kralja nitko nije spomenuo. Mnogo toga se za Trdića očito počelo mijenjati nagore, a njegov je položaj počeo sve više nalikovati onome iz parlamentarnog razdoblja. Prvak beskompromisnog jugoslavenstva sve je uočljivije bio na mjestu ne previše poželjne manjine.

Pad (1936. – 1941.)

Slom vlastitih ideala uvijek je naravno iznimno traumatično iskustvo i Trdić će u idućih pet godina (pa i doslovno) na vlastitoj koži osjetiti propast ideologije beskompromisnog jugoslavenstva u hrvatskoj Požeštini. Pod novim vodstvom JUU se nastoji oblikovati u klasičnu stalešku učiteljsku orga-

¹¹⁶ Usp. HR-HDA-1561, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (RSUP/SDS), Br. 01/41, Bivše građanske stranke na kotaru Slavonska Požega (Elaborat o rekonstrukciji), Četnička organizacija, 77-79.

¹¹⁷ Usp. Fikreta Jelić-Butić, „Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata: prilog građi o četničkim udruženjima u Savskoj banovini 1934 – 1936“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 21 (1988), 168; Zdravko Dizdar, „Osnivanje i rad četničkih organizacija u zapadnoj Slavoniji između dva svjetska rata (1918. – 1941.)“, *Dani dr. Franje Tuđmana. Hrvatski kroz stoljeća* 7 (2015), 216-218; HR-HDA-891, Razni kazneno-pravni spisi (RKPS), Žandarmerski vod u Slavonskoj Požegi, Zapisnik od 16. januara 1936.

¹¹⁸ „Proslava 100 godišnjice Hrvatske Himne [sic!] u Slavonskoj Požegi“, *Istina* (Brod na Savi) 1 (1935), br. 21, 2.

nizaciju, pri čemu su tri tendencije posebno vidljive: decentralizacija društva, tj. jačanje banovinskih sekcija na štetu središnjice, rastuće podvajanje po nacionalnim linijama (pa tako na području Savske banovine Marinić usmjerala JUU i većinu Hrvata učitelja prema HSS-u, dok vladajuća JRZ računa na učitelje Srbe i sve manju skupinu integralnih Jugoslavena) te očito osipanje (tj. pad brojnosti). Nakon odlaska Milana Stojadinovića i uspostave Banovine Hrvatske u ljeto 1939. nestaje i ono malo zaštite na koju su jugoslavenski učitelji u hrvatskim zemljama mogli računati. HSS i Marinić vraćaju kotač povijesti nazad, odnosno u kontekst sličniji onome iz vremena Radićeva upravljanja prosvjetom: u veljači 1940. likvidirane su sekcije JUU za Savsku i Primorsku banovinu, većina učitelja uključena u obnovljeni SHUD, a prosvjetne vlasti Banovine Hrvatske *de facto* su do kraja uništile (iz niza razloga, od ispravljanja nepravdi pa do revanšizma) jugoslavensku učiteljsku mrežu. Primjerice, prema navodima (koje će naravno tek valjati provjeriti) u jugoslavenskom tisku iz druge polovice 1940., premještajem oko 2.000 učitelja i profesora članova jugoslavenskog sokola.¹¹⁹

Na Marinićevo prevođenje JUU na području Savske banovine u okrilje HSS-a Trdić je odgovorio kratkotrajnim inatom, koji se ipak ubrzo pretvorio u nemoćnu rezignaciju. Najvjerojatnije već početkom 1936. Trdić je podnio ostavku upravi kotarskog društva i prekinuo sve dodire sa Zagrebom (uz inatljivo odbijanje predaje arhive). Krajem srpnja iste godine Marinić je društvu nametnuo novu upravu na čelu s učiteljem iz Jakšića Ivanom Pratesom. Prates je pobjedu potvrdio u listopadu, kada je na izborima njegova lista dobila podršku 45 učitelja, a Trdićeva (usprkos otvorenom zagovoru Aleksića) 10 (i dva člana uprave društva, od kojih je jedno mjesto pripalo njemu). Trdić se možda nadao većoj podršci učiteljskih drugova koje je do jučer predvodio, ali dojučerašnji opozicionari su učinkovito uzvratili optužbom za pronevjeru novca (ispostavilo se da je Trdić preuzeo u Zagrebu 750 dinara kako bi platio Logomerčevu obranu na sudu, što je predstavljeno kao dokaz korumpiranosti jer na priznatici o preuzimanju nije navedena svrha u koju će se iskoristiti društveni novac). Trdić se pokušao obraniti, ubrzo su počele padati teške riječi, a na kraju svega je Prates ušutkao već poraženog protivnika omiljenim oružjem većine, tj. oduzimanjem riječi.¹²⁰

¹¹⁹ Dimić, *Kulturna politika*, knjiga 2, 281-288; „Posle likvidacije sekcije J.u.u. za Savsku i Primorsku banovinu“, *Narodna prosveta* 22 (1940), br. 35, 1; „Velika seoba sokolskog nastavnčkog naroda u Banovini Hrvatskoj“, *Sokolski glasnik* 11 (1940), br. 38, 1. Marinić je u ljeto 1937. održao sastanak s Mačekom, a na prigovore jednog člana JUU da je time pokazao svoju političku orijentaciju, odgovorio je: „Politički pak on se ne može izjasniti kao staleški predstavnik, ali veli da je pripadao i da će pripadati onome narodu iz kojega je nikao“. „Povjerenje učiteljima koji stoje uz narod“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb) 2 (1937), 13. srpnja 1937., 10.

¹²⁰ HŠM, JUU/SSB, Zapisnik izvanredne skupštine članstva (sic!) Jugoslavenskog učiteljskog udruženja – društva sreza slavonsko požeškog od 26. lipnja 1936.; „Učiteljstvo našega sre-

Doveden u položaj izražene manjine, Trdić tijekom 1937. nastoji opstruirati rad Pratesove uprave (prema protivnicima, širenjem glasina da društvo *de facto* ne postoji, a moguće i prijavom gradskoj policiji). Kotarsko društvo tada još samo nominalno u nazivu nosi pridjev jugoslavensko, a Trdić ima status nepoželjne osobe (Prates ga optužuje za „podmuklost“ i zakulisno intrigiranje) pa od druge polovice godine više ne dolazi na sjednice i skupštine.¹²¹ Godinu kasnije sve je završeno: Prates (neuspješno, ali znakovito) predlaže da kotarsko društvo nosi ime „Udruženje učitelja Kraljevine Jugoslavije“, a Trdića izbacuju jer nije platio članarinu (s prigodnim objašnjenjem: budući da se ne odaziva na pozive, uprava društva zaključuje da je njegov dug „neutjeriv“).¹²² Naravno, lakoća Trdićeve društvene egzekucije ishod je promijenjenih političkih okolnosti, a njihovo je temeljno obilježje sveopći napad HSS-a na jugoslavenske nacionaliste. Sekcija JUU u Zagrebu od 1938. je, prema točnoj ocjeni protivnika, samo obična „ekspozitura HSS-a“, a Marinić to i potvrđuje prijedlogom iz sredine godine da društvo iz nacrtu novih pravila izbaci pridjev jugoslavenski (zajedno s ideološkim postulatom državnog i narodnog jedinstva). Protiv ovoga neuspješno prosvjeduju zadnji ostaci jugoslavenskih učitelja u Zagrebu, organizirani u „novi učiteljski pokret“ i vjerojatno pod utjecajem JRZ-a i JNS-a, ali nema dokaza da Trdić sudjeluje u otporu.¹²³

Rastakanje jugoslavenskog nacionalizma u neposrednom okruženju progresivno napreduje pa Trdić svjedoči strelovitom usponu osobne nemeze koja ga je na kraju uspjela poraziti. Sekulića (kako svjedoči Pratesov izbor na čelo kotarskog društva JUU) više nisu zanimali drugorazredni uspjesi, nego stremi višim ciljevima. U rujnu 1937. uz potporu „sveukupnog hrvatstva“ Požege (budući da mu preporuku daju Gradsko poglavarstvo, Savez hrvatskih obrtnika, Hrvatska čitaonica i Hrvatsko pjevačko društvo „Vijenac“) Sekulić napušta školu u kojoj je Trdić još uvijek ravnajući učitelj, a dvije godine

za“, *Požeške novine* 13 (1936), br. 27, 2; „Gradske vijesti – Učiteljska skupština“, *Požeške novine* 13 (1936), br. 43, 6; HŠM, JUU/SBB, Zapisnik redovite društvene skupštine J.U.U. društva slavonsko požeškog od 15. listopada 1936.; HŠM, JUU/SBB, Ivan Trdić: Pismo od 2. novembra 1936.; HŠM, JUU/SBB, Br. 297-1936/37., Odgovor od 6. novembra 1936.

¹²¹ HŠM, JUU/SBB, Prijepis zapisnika redovite proljetne skupštine Jugoslovenskog učiteljskog udruženja društva slavonsko požeškog u Slavonskoj Požegi od 17. lipnja 1937.; „Skupština učiteljskog društva kotara požeškog“, *Požeške novine* 14 (1937), br. 26, 1; HŠM, JUU/SBB, Zapisnik redovite glavne godišnje skupštine Jugoslovenskog učiteljskog društva slavonsko-požeškog od 4. studenog 1937.; „Gradske vijesti – Učiteljska skupština“, *Požeške novine* 14 (1937), br. 45, 4.

¹²² HŠM, JUU/SBB, Prijepis zapisnika proljetne skupštine Jugoslovenskog učiteljskog udruženja slavonsko-požeškog od 9. lipnja 1938.

¹²³ „Borba naših pristalica za Jugoslovenstvo i državno jedinstvo“, *Učiteljska riječ* 5 (1938), br. 11-12, 5; „Komunike akcionog odbora novog učiteljskog pokreta“, *Učiteljski glasnik* (Beograd) 3 (1938), br. 1, 1.

kasnije (studen 1939.) prosvjetne vlasti Banovine Hrvatske imenuju ga na prvo mjesto školskog sustava u kotaru i gradu (tada je vršitelj dužnosti kotarskog školskog nadzornika, a u travnju 1941. je potvrđen na istoj dužnosti).¹²⁴ Novi školski nadzornik tijekom 1940. svim silama promiče uvođenje HSS-ove varijante hrvatskog nacionalizma u škole na području kotara: poziva učitelje „da saobraze obuku u duhu ideologije braće Radić“ (što uključuje obilježavanje njihova rođendana), a rukovodi i radom novog učiteljskog društva u kotaru (koje se od sredine iste godine zove „Julije Kemf“.¹²⁵ Trdićev poraz je potpun i nepovratan. Novi upravitelji školskog sustava ne žele ga u gradu pa je u siječnju 1940. premješten u omalene Sulkovce, pri čemu mora pretrpjeti i otvorenu uvredu (učiteljica Mira Kemf upravo iz Sulkovaca dolazi na njegovo mjesto u „Državnu osnovnu školu Kralja Tomislava“). Postojale su međutim granice koje Trdić nije bio spreman prijeći. U ljeto je opet premješten, sada daleko od rodnog grada, u Ravni Dabar kod Gospića, ali nije poznato je li doista otišao u novo mjesto službovanja (ili, preciznije, kazne). Umirovljen je u siječnju 1941.¹²⁶ U tom trenutku bio je svega 45 godina star i imao tek 22 godine učiteljskog staža. Umirovljenje treba ocijeniti posljednjim udarcem poraženom političkom protivniku.

Ne može biti sumnje da su Trdićevi premještaji i umirovljenje posljedica politički motivirane odluke. Naime, u razdoblju 1936. – 1939. Trdić je na visini stručnih zadataka u školi kojom upravlja: školski nadzornik Aleksić (naravno, moguće i prenaplašeno) izriče mu izvrsne ocjene („ozbiljan u radu, taktičan u pravičnom rasuđivanju i primjenjivanju vaspitnih sredstava i vrlo predan“, navedeno je u jednom dokumentu), napominje da je u „drugarskim odnosima“ s drugim učiteljima te da redovito usvaja moderne pedagoške metode. Aleksić međutim uviđa promjenu političkih okolnosti pa redovito ističe da bi Trdića trebalo premjestiti na „bolje“ (tj. sigurnije mjesto).¹²⁷

¹²⁴ A.J, F66/MPKJ, Fascikl 1865, Predstavka od 9. rujna 1937.; HR-HDA-890, ZP, Školski osobnik br. 82: Sekulić Mijo.; „Dobra zemlja – novi školski nadzornik“, *Požeške novine* 16 (1939), br. 20, 3.

¹²⁵ HR-HDA-159, Banovina Hrvatska/Odjel za prosvjetu (BH/OP), Sreski školski nadzornik Slavonska Požega, Podatci o školama, učiteljima i učenicima od 1. studenog 1939.; HR-HDA-159, BH/OP, Sreski školski nadzornik, Zapisnik sjednice učiteljskog zbora pučke škole u Pleternici od 14. lipnja 1940. Neke podatke o prosvjetnoj politici Banovine Hrvatske vidi u: Suzana Leček, Tihana Petrović Leš, *Znanost i svjetonazor: etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941.* (Slavonski Brod, 2010).

¹²⁶ Sulkovci su selo smješteno uz željezničku prugu Nova Kapela – Pleternica. HŠM, JUU/SBB, Srez Slavonska Požega/Općina Pleternica/Škola Sulkovci, [1939. – 1940.]; HR-HDA-890, ZP, Dosje br. 19856, Službenički list.; „Učiteljske promjene“, *Požeške novine* 17 (1940), br. 5, 4.

¹²⁷ HR-HDA-147, SB/PO, Zapisnik sjednice nastavničkog vijeća Državne narodne škole Kralja Tomislava u Slavonskoj Požegi od 23. januara 1937.; HR-HDA-147, SB/PO, Zapisnik sjednice nastavničkog vijeća Državne narodne škole Kralja Tomislava u Slavonskoj Požegi

Vjerojatno je požeški HSS s dodatnim neprijateljstvom pristupao Trdiću zbog njegove aktivacije u JRZ-u, pri čemu valja uočiti da se ona odvija na dva odvojena polja djelovanja. Naime, jedan dio jugoslavenskih učitelja iz Savske banovine našao je utočište u posebnoj učiteljskoj organizaciji pod okriljem te stranke (u medijima su istupali kao učiteljski klubovi JRZ-a). I razvodnjeno ili „realno“ jugoslavenstvo u Stojadinovićevoj režiji (prema samim učiteljima JRZ, utemeljeno u vjernosti „istinskom Jugoslavenstvu i jedinstvenoj Jugoslaviji“, poštovanju „plemenskih odlika“ te protivljenju „pokrajinskim“ identitetima) za Trdića je neosporno bolje od HSS-ove hrvatske narodne posebnosti, pa podupire rad „jerezinih“ učitelja, ponekad se i odvaži na kakvu akciju (vjerojatno sudjeluje na konferenciji klubova u Našicama u svibnju 1938., gdje se očekivano proziva djelovanje „ljevičarskih i radikalno-partikularističkih elemenata koje je oslabilo „državni autoritet“ te „državno i narodno jedinstvo“), a obnavlja i suradnju s Logomercem, koji je član odbora učitelja JRZ u Savskoj banovini. Je li uspio osnovati učiteljski klub JRZ u Slavanskoj Požegi, kako je najavio u Zagrebu u listopadu iste godine, ostaje nepoznato.¹²⁸ Intrigira i podatak iz prosinca 1936. prema kojem je Trdić predviđen za člana učiteljske delegacije JRZ iz Savske banovine koja se trebala sastati s predsjednikom Vlade Stojadinovićem.¹²⁹ Administrativni progoni kojima je izložen od početka 1940. prekinuli su međutim ovaj vid Trdićeva parapolitičkog djelovanja.

U međuvremenu gradska organizacija JRZ-a nalazila se u sjeni daleko jačeg saveza HSS-a i SDS-a,¹³⁰ a k tome je još iznutra bila fragmentirana po brojnim linijama podjele, od nacionalnih linija do osobnih ambicija. Trdić se pokušao nametnuti kao jedan od ključnih ljudi frakcije koju protivnici po-

od 23. juna 1937.; HR-HDA-147, SB/PO, Sreski školski nadzornik, Iskaz nastavnika(ca) državnih narodnih osnovnih škola sreza slavonsko-požeškoga po godišnjim ocjenama rada za školsku godinu 1936/37., [lipanj 1937.]; HR-HDA-147, SB/PO, Državna narodna škola „Kralja Tomislava“, List ocenjivanja od 23. juna 1937.; HR-HDA-147, SB/PO, Državna narodna škola „Kralja Tomislava“, List ocenjivanja od 27. juna 1938.

¹²⁸ Usp. Trdić, „Dragi kolega“, *Učiteljski glas* (Zagreb), 1 (1936), br. 3, 3.; „Učiteljstvu grada Zagreba i Savske banovine“, *Glasnik Jugoslovenske radikalne zajednice za Savsku banovinu* (Zagreb), 2 (1937), br. 17, 2.; „Konferencija klubova učitelja JRZ u Našicama“, *Jugoslovenska zastava* (Osijek), 8 (1938), br. 101, 2.; „Skupština učiteljskih klubova J.R.Z. za Savsku banovinu“, *Učiteljske novine* (Zagreb), 1 (1938), br. 3, 3.

¹²⁹ Nisam međutim uspio ustanoviti je li do razgovora došlo. AJ, F37, Stojadinović Milan (SM), Fascikl 14, Banovinski odbor J.R.Z. za Savsku banovinu/Sekretarijat, Pismo od 29. decembra 1936.

¹³⁰ Tako koalicija HSS-a i SDS-a pobjeđuje na općinskim izborima 1936. u selima koja čine općinu Vanjska Požega. Listu vodi Stjepan Mudrinović, a osvajaju sve mandate (24). HR-HDA-1364, IKJ, Načelstvo sreza požeškog, Pregled o rezultatu općinskih izbora u općinama Požega Vanjska, Ruševo i Vilić selo od 9. novembra 1936.; „Zborovi i sastanci – Predizborna kretanje u srezu slavonsko požeškom“, *Narodno kolo* (Zagreb) 11 (1936), br. 45, 4.

grdno nazivaju „hrvatska“ i u prvo vrijeme u tom naumu uspijeva: u proljeće 1938. dolazi do mjesta (opet) tajnika gradskog odbora, a zajedno s Vlahovićem, Aleksićem i poznatim požeškim uglednikom Stjepanom Koydlom.¹³¹ Požeška JRZ je dakle u rukama dijela bivših JNS-ovaca (ili „jeftićevaca“), što je brzo naišlo na otpor daleko brojnije srpske struje u kotarskom odboru stranke. Vodi je bivši radikal (ujedno pristaša Stojadinovićevog protivnika Ace Stanojevića) i odvjetnik iz Slavonske Požege Stevan Magarašević. Njegov smjer čini se realnim: podrška JRZ ionako počiva na srpskim biračima, a eventualnu popularnost kod Hrvata stranka zasigurno neće dobiti promicanjem prezrenih perjanica bivšeg režima. Beogradska središnjica (Stojadinović) ipak daje podršku Vlahoviću, koji sredinom godine dobiva ovlaštenje za reorganizaciju JRZ-a u kotaru. Vlahovićeva prevlast međutim ne donosi stabilizaciju stranke jer Magarašević uživa vidno veću podršku u redovima lokalnih Srba (kako pokazuju skupštine stranke u Čečavcima i Vrhovcima te kako oportuno ističe prohrvatski tisak). Magarašević može računati i na podršku kotarskog načelnika Ive Rukavine.¹³²

JRZ stoga u skupštinske izbore 1938. ulazi podijeljena, a sve se dodatno usložnjava kada Stojadinović za poslaničkog kandidata stranke određuje Samardžiju. Vlahović je u tome vidio opasno smanjivanje izgleda JRZ, budući da razumljivo predviđa kako ni Hrvati ni Srbi neće glasovati za omrznu-te JNS-ovce i „lične prijatelje“ Petra Živkovića, a probleme mu predstavlja i osvetnička kampanja Magaraševića (jer nagovara Srbe na apstinenciju) te HSS-ov pokušaj privlačenja Srba (jer je Maček naložio da SDS nastupi s posebnom kandidatskom listom).¹³³ Na kraju JRZ kandidira dvije liste. Uz Sa-

¹³¹ „Političke vijesti“, *Požeške novine* 15 (1938), br. 5, 1; „Političke vijesti – Hrvatska i srpska frakcija JRZ u Požegi“, *Požeške novine* 15 (1938), br. 8, 1; „Političke vijesti – I ovo je dobro znati...“, *Požeške novine* 15 (1938), br. 9, 1; „Izbor novoga odbora Mjesne organizacije JRZ u Slavonskoj Požegi“, *Glasnik Jugoslovenske radikalne zajednice za Savsku banovinu* 3 (1938), br. 81, 1.

¹³² HR-HDA-1364, IKJ, Načelstvo sreza požeškog, Br. 4086/1938., Predmet: Magarašević Dr. Stevan, advokat iz Slavonske Požege, održanje pouzdanog sastanka od 13. marta 1938.; HR-HDA-1364, IKJ, Načelstvo sreza požeškog, Br. 4086/1938., Dr. Stevan, advokat iz Slavonske Požege, održanje pouzdani sastanka od 21. marta 1938.; AJ, F37/SM, Fascikl 14, Sreski odbor Jugoslovenske radikalne zajednice u Slavonskoj Požegi, Memorandum od 14. avgusta 1938.; „Politički život našeg kotara“, *Požeške novine* 15 (1938), br. 13, 1; „Organizacija naše stranke u srezu Slavonsko-požeškom“, *Samouprava* (Beograd) 35 (1938), br. 630, 4; „O organizaciji JRZ u našoj okolini“, *Požeške novine* 15 (1938), br. 16, 1; „Političke vijesti – Između čekića i nakovnja“, *Požeške novine* 15 (1938), br. 23, 1; „Političke vijesti – Konstituiranje sreskog odbora JRZ u Slavonskoj Požegi“, *Požeške novine* 15 (1938), br. 24, 1.

¹³³ Vlahović u studenom 1938. Beogradu Samardžiju ocrnjuje kao „omrznutu ličnost“ i bliškog prijatelja bivšeg ministra Kraljevića koji, premda „lični prijatelj Pere Živkovića, pa se s njim i okumio, za srez nije ništa pod milim Bogom učinio“. Prema Vlahoviću, Samardžija je navodno pristaša JRZ govorio: „Vi znate, da sam ja lični prijatelj Pere Živkovića. Posle izbora doći će diktatura Pere Živkovića i teško svakom onom koji mi listu za kandidaciju

mardžiju nastupa i borbaš Danilo Jovanović, kojega pak odlučuju podržati Trdić te Koydl. Vlahović je stoga iz stranke isključio obojicu. Sasvim razumljivo, šef gradske policije rezignirano zaključuje da ne bi trebalo glasati ni za jednog režimskog kandidata.¹³⁴ Teško bi međutim JRZ i u slučaju unutarnjeg mira tada u većinskom hrvatskom kotaru mogla računati na uspjeh. Maček je daleko bolje od Radića organizirao hrvatske birače, što pokazuje niz predizbornih skupština i konferencija, pa kandidat HSS-a Tanay djeluje samouvjereno te uvjerljivo osvaja poslanički mandat.¹³⁵ Izglede HSS-a nimalo nije narušila podrška bivšeg ministra i poslanika, bivšeg predsjednika kotarskih odbora JRSD-a i JNS-a te bivšeg Trdićeva političkog zaštitnika Kraljevića.¹³⁶ HSS je u prosincu 1938. i u političkom smislu konačno završio s jugoslavenkim učiteljima u kotaru, o čemu postoji izvanredno dokumentarno svjedočanstvo. Glasovala su 42 učitelja, od toga za HSS 30, za JRZ 10 (ali za borbaša Jovanovića čak sedam, od kojih tri Hrvata i četiri Srbina) te za SDS dva.¹³⁷ Isključen iz posljednjeg utočišta, Trdić je rezignirao pa nije glasovao.

Ali, neovisno o stupnju političke aktivnosti, Trdić nije uspio pobjeći prošlosti. Ako ga je vlastiti položaj u drugoj polovici 1930-ih podsjetio na neugodna iskustva iz Nove Kapele sredinom 1920-ih, neosporno je bio u pravu. Biti hrvatski Jugoslaven (k tome poznati „jeneseovac“, a ujedno i „jerezovac“) u hrvatskoj sredini pred ostvarenje Mačekove autonomije (i naravno kasnije) obećavalo je slične nevolje kakve su desetak godina ranije iskusili (a dobrim dijelom naravno i zaslužili) hrvatski Jugoslaveni (demokrati i samostalni de-

ne potpiše.“ Također, Samardžija je nametnut kao kandidat Demetrovićeve skupine JNS u Zagrebu. AJ, F37/SM, Fascikl 14, Sreski odbor Jugoslavenske radikalne zajednice u Slavonskoj Požezi/Predsjednik, Pismo od 13. novembra 1938.

¹³⁴ „Političke bilješke – Kandidati u Slavonskoj Požezi“, *Jugoslavenska zastava* 8 (1938), br. 259, 3; HR-HDA-1364, IKJ, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požezi, Pov. br. 1527/1938., Predmet: Slavonska Požega, održanje konferencije pristalica JRZ od 5. decembra 1938.

¹³⁵ U kotaru Slavonska Požega za Tanaya je glasovalo 11.406 birača, a za Samardžiju tek 1.931. „Izabrani poslanici Savske banovine“, *Jugoslavenska zastava* 8 (1938), br. 283, 2.

¹³⁶ Maček je pred skupštinske izbore 1938. sklopio pragmatičan savez s dijelom JNS (vezanim uz Jeftića). Tanayu to nije bilo svejedno, ali naravno izborna pragmatika je prevagnula. Na konferenciji HSS-a u Slavonskoj Požezi održanoj potkraj studenog 1938. neočekivani savez s jeftićevcima Tanay je objasnio na sljedeći način: „Mnoge zbunjuje, što je Maček uzeo Jeftića na svoju listu. Nije Maček njega uzeo da mu pomogne, da mu dade mandat, nego je Maček pristao, da Jeftić radi za Dr. Mačeka, kad on to hoće. Mi ne ćemo glasati za Jeftića nego za sebe, jer će i Jeftić glasati za Mačeka. Mnogi nazivaju listu omnibusom. Jest, to možda i jest omnibus, ali im je šofer Dr. Maček i on vodi taj omnibus.“ Što o Kraljeviću doista misle, okupljeni HSS-ovci pokazali su kad su mu zabranili govoriti. HR-HDA-1364, IKJ, Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požezi, Pov. br. 1469/1938., Predmet: Slavonska Požega, održanje sastanka od 30. novembra 1938.

¹³⁷ HR-HDA-1364, IKJ, Srez Slavonska Požega, Spisak državnih činovnika i ostalih službenika resora Ministarstva prosvjete od 7. februara 1939.

mokrati, ako razumljivo nisu oduševljeno podržali savez s HSS-om). Dakle, Trdić je mogao očekivati prijekle poglede, proskribiranje, a možda i fizičko nasilje (administrativno također, kako je ranije pokazano). Hrvatski narodni pokret već sredinom srpnja 1936. pokazuje da zaslužuje pridjev masovni, ali i da unutar njega jačaju snage koje jugoslavenske nacionaliste ne vide samo kao političke protivnike, nego više kao neprijatelja s kojim slijedi skori obračun. Prilikom proslava Mačekovih rođendana u Slavanskoj Požegi se redovito okuplja više tisuća ljudi, među kojima su posebno glasni očito radikalni elementi. Tako, u lipnju 1937. više tisuća ljudi prolazi kroz grad, a među povicima ima i dosta onih koji sadržavaju popriličnu dozu netolerancije:

„Živio dr. Maček [...] dolje plaćenici, tirani, židovi, krvavi Beograd i Cincari, dolje Jugoslavija, beogradski krvnici, četnici, komunisti, živila hrvatska zastava, dolje korupcija, živila slobodna Hrvatska, dolje krvavi režim, živila hrvatska vojska, živio hrvatski kralj Maček [sic!] dolje Srbija, kiša pada Srbija propada, vjetar piri Hrvatska se širi, slava hrvatskim mučenicima, dolje izdajice, dolje pendrekaši, živio hrvatski narod i omladina.“¹³⁸

Istaknute pripadnike bivšeg režima prozivaju sve brojnije opozicijske regionalne i lokalne novine. Među njima često i Trdića. Nakon smjene s čela kotarskog društva JUU u listopadu 1936. osječki *Hrvatski list* zaključuje da je poražena „poznata perjanica Jeftićevog režima“, a kada u veljači 1938. ulazi u vodstvo požeškog JRZ-a domaće *Požeške novine* ističu da se radi o „notornom jugoslavenskom unitaristu“.¹³⁹ Dva mjeseca kasnije prohaesesovski prosvjednici bacanjem kamenja pokazuju što doista misle o jugoslavenskim nacionalistima, neovisno što je većina u JRZ: prozori su razbijeni Kraljeviću, Grujiću, Tomiću i Trdiću (adresa glasi: Florijanska 18).¹⁴⁰ *Požeške novine* u veljači 1939. odlaze i korak dalje: budući da se Trdić vjerojatno pridružio borbama, najavljen mu je „obračun“ jer je ocijenjen „stalnom zaprekom skorih normalizovanih odnosa Hrvata i Srba“.¹⁴¹ Nema sumnje da je Trdić pod stalnim pritiskom. Valja stoga zaključiti da su ga politička i društvena pasivizacija, premještaj te umirovljenje vjerojatno spasili od težih posljedica. Štetne posljedice politizacije prosvjetnog sustava u kojoj je s toliko žara sudjelovao sada su se Trdiću vratile poput bumeranga.

¹³⁸ HR-HDA-1353, GSD, Predstojništvo gradske policije u Slavanskoj Požegi, Pov. br. 930/37., Predmet: Rodjendan Dr. Mačeka od 19. jula 1937.

¹³⁹ HŠM, JUU/SBB, „Sastanak učitelja“, *Hrvatski list*, 20. listopada 1936.; „Političke vijesti – Hrvatska i srpska frakcija JRZ u Požegi“, *Požeške novine* 15 (1938), br. 8, 1.

¹⁴⁰ HR-HDA-1364, IKJ, Predstojništvo gradske policije u Slavanskoj Požegi, Spisak podataka krivičnih djela počinjenih terorom odozdo u cilju političke osvete s područja grada Slavon-ska Požega od 22. septembra 1938.

¹⁴¹ „Iz najnovijeg političkog života“, *Požeške novine* 16 (1939), br. 3, 1.

Ubojstvo (1941.)

Dok je režim Banovine Hrvatske očito bio zadovoljan Trdićevim povlačenjem iz javnog života, dotle su beskompromisni Hrvati koji su ga naslijedili u travnju 1941. ipak proveli najavljeni konačan obračun. Proustaška struja je već unutar Mačekova hrvatskog narodnog pokreta na području kotara bila dobro organizirana, ideološki radikalizirana i sklona nasilju (dijelom naravno kao odgovor na teror monarhističkog režima).¹⁴² Očito, naoružane skupine hrvatskih nacionalista uspjele su u prvom tjednu Nezavisne Države Hrvatske (10. – 17. travnja 1941.) preuzeti vlast u Požegi: prema osječkom *Hrvatskom listu*, „Hrvati građani“ razoružali su vojne snage prošlog režima i zauzeli zgradu sokolskog društva.¹⁴³ Ono što je uslijedilo najbolje bi bilo definirati kao početak masovnog terora nad pristašama bivšeg monarhističkog režima (stvarni ili percipirani monarhisti, jugoslavenski nacionalisti, četnici, jeftićevci i dr.), očekivano protkanog osobnim obračunima. Zajedno s bivšim senatorom Jovanovićem (također je ubijen) Trdić je otet ili u noći 18. na 19. travnja ili 19. travnja 1941. te odveden u selo Kuzmica (na cesti Pleternica – Slavonska Požega). Trdića su u Kuzmici najprije mučili, da bi ga zatim privezali za jedan stup i, kako je navedeno u jednom dokumentu, „tu dotukli“. Moguće je da odgovornost za ubojstvo treba pripisati Ivanu Krovskom i Đuri Rajaku (ustaša i policijski stražar iz Slavonske Požege) te Ivanu Mitroviću (ustaša iz Dervišage, sela u neposrednoj blizini Kuzmice).¹⁴⁴

Trdićevo ime i kasnije je korišteno kao neka vrsta negativne identifikacije. Pravovjernost ideologiji i politici hrvatskog radikalnog nacionalizma pokušavala se ustanoviti isticanjem sukoba s jugoslavenskim nacionalistom, nehrvatom i četnikom Trdićem. U ožujku 1943. stožerni narednik pri Domobranskom popunidbenom zapovjedništvu u Požegi Josip Badanjak pokušao je doći do Srebrnog spomen-znaka za uspostavu NDH navodom da je 1923. izgubio posao općinskog namještenika u Novoj Kapeli „usljed javnog isticanja Hrvat-

¹⁴² Usp. Mile Konjević, „O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929 – 1941“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije* 13 (1976), 196-198; Stanković, *Izazov*, 155-170.

¹⁴³ „Kako je Požega dočekala slobodu“, *Hrvatski list*, 24. travnja 1941., 13.

¹⁴⁴ Naime, 20. siječnja 1943. partizanski Stalni sud pri Komandi psunjskog područja naložio je strijeljanje Mitrovića (izvršeno istog dana), o čemu je objavio poseban proglas. U tom dokumentu navedeno je da je Mitroviću izrečena smrtna kazna (pored ostalog) i jer je „sudjelovao“ u ubojstvu Trdića, a svime da su „rukovodili“ Krovski i Rajak. HR-HDA-1549, Zbirka izvornog gradiva NDH (ZINDH), Oružnička postaja Požega, Br. 323/1943., Predmet: Proglas partizana o presudi Ustaških dužnosnika iz Dervišage od 22. veljače 1943. Usp. i Zoran Jekić, „Požega i Požeška kotlina tijekom 1941. godine“, diplomski rad, Osijek 2018., (<https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffos:4263/preview>; pristup ostvaren 22. veljače 2022.), 24, 29, 65.

stva“, pri čemu ga je Trdić fizički napao.¹⁴⁵ Uz iznimku senatora Jovanovića, od svih prije spomenutih beskompromisnih i integralnih Jugoslavena i Hrvata, Trdić je najbrutalnije završio. Kraljević, Grujić, Samardžija, Vlahović, Koydl i Sekulić preživjeli su Drugi svjetski rat te preminuli u vlastitu krevetu.¹⁴⁶ Moгуće je tako da je jedna od prvih žrtava ustaškog terora u kotaru Slavonska Požega jedan jugoslavenski nacionalist i učitelj, ujedno i Jugoslaven te Hrvat.

Zaključna razmatranja ili o dva jugoslavenska kruga učitelja Ivana Trdića

Bogatstvo i raznovrsnost sačuvanog arhivskog gradiva dopušta vrlo opsežnu analizu političkog djelovanja učitelja Ivana Trdića u vrijeme međuratnih jugoslavenskih država (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca te Kraljevina Jugoslavija) i u prvim danima Nezavisne Države Hrvatske. U prvom dijelu parlamentarnog razdoblja (1919. – 1926.). Trdić se nametnuo kao prvi domaći učiteljski glas ideologije jugoslavenskog unitarizma, što ga je – u prvom redu zbog agresivnog nametanja isključivog i nasilnog jugoslovenstva – ubrzo dovelo u nezavidan položaj u hrvatskim seljačkim sredinama u kojima je službovao (Nova Kapela). Predvidiv ishod svega bila je duboka omrznutost jugoslavenske simbolike u očima većine Hrvata koji su agresivnu i nasilnu unitarističku manjinu opravdano počeli tretirati kao nacionalne otpadnike ili izdajnike. Odmah nakon najvećeg karijernog uspona (dolazak na mjesto ravnajućeg učitelja posredstvom političkog promicanja Udruženja jugoslovenskog učiteljstva) Trdić je morao pretrpjeti pad. Prvi jugoslavenski krug iskrenog jugoslavenskog učitelja završio je pobjedom nacionalnih (tj. poseb-

¹⁴⁵ Trdić je 1925. u školskim prostorijama u Novoj Kapeli Badanjku opalio nekoliko šamara. U korist dobivanja odličja svjedočio je Vinko Grozdanović. Naveo je da je Badanjak „bio napadan po učitelju Ivanu Trdiću radi svoga Hrvatstva“. HR-HDA-1549, ZINDH, Josip Badanjak: Prijava o sudjelovanju u radu za oslobođenje Hrvatskog (sic!) naroda od 24. ožujka 1943.; HR-HDA-1549, ZINDH, Porezni ured Sisak, Zapisnik od 30. ožujka 1943.

¹⁴⁶ Uz očekivane razlike u sudbinama. Kraljević se tijekom rata uz stalnu opasnost od ustaša, koje ga „nisu simpatisale“, „pasivizirao“ i pomalo surađivao s domobranima te partizanima (na kraju rata). Navodno je nakon 1945. istupao kao „anglofil“. Grujić je imao mnogo sreće na početku rata („u prvim danima bio je maltretiran po ustašama“), ali ispio je nekako pobjeći u Srbiju. Tamo je onda dosegnuo do mjesta direktora jedne „privredne organizacije“, da bi se nakon jednogodišnje zatvorske kazne (zbog korupcije) vratio u Slavonsku Požegu. Uspio se zaposliti u tužilaštvu, a nakon toga je otišao u odvjetnike. „Spada u red najsposobnijih advokata“, još je dodano, „i ugledan je požeški građanin. Učestvuje u radu masovnih organizacija, a biran je i za narodnog odbornika općine.“ Samardžija se tijekom rata pametno pasivizirao, a umro je 1960. Vlahović je pobjegao pred ustašama i umro u Beogradu 1948. Koydl je tijekom rata pristupio njemačkom Kulturbundu, nakon rata je uhićen kao „saradnik okupatora“, ali uspio je preživjeti. Umro je 1960. Konačno, Sekulić se tijekom rata „pasivizirao“. Nakon 1945. počeo je surađivati s komunističkim režimom. Umro je 1951. HR-HDA-1561, RSUP/SDS, Br. 01/41, Bivše građanske stranke na kotaru Slavonska Požega (Elaborat o rekonstrukciji), 53, 73-74, 76-77.

nih hrvatskih i srpskih politika), a Trdića odveo u zavjetrinu anonimnosti zabitog Stražemana.

Jugoslavenski nacionalisti su početkom 1930-ih međutim nezasluženo dobili još jednu priliku. Šestosiječanjski udar kralja Aleksandra Karađorđevića treba stoga promatrati kao novi pokušaj nametanja jugoslavenske sinteze. Ideologija beskompromisnog jugoslavenstva režima diktature sadržavat će niz prijašnjih karakteristika (ahistoricizam, isključivost, prikrivena srbizacija), ali donijet će i nekoliko novina, poput državne zaštite, izraženijeg monarhizma, prevlasti asimilacijske inačice jugoslavenstva te nestanka glasne opozicije. Očekivano, Trdić je bio u prvim redovima istaknutijih dionika novog stanja u Slavonskoj Požegi (gdje živi, a tu se nalazi i osnovna škola kojom upravlja), pri čemu oduševljeno djeluje kroz dva njegova temeljna medija. Zauzima istaknuto mjesto u novoj režimskoj formaciji namijenjenoj ideološkoj indoktrinaciji društva i posebno djece (centralizirano Jugoslavensko učiteljsko udruženje), a čini i upravljački dio režimskih stranaka. I uz rastuće probleme unutarnjih podvojenosti režima diktature, teško da bi do novog sloma jugoslavenskog nacionalizma došlo bez nasilne smrti njegova idola kralja Aleksandra. Bez kralja, zagovornici „pokrajinskih“ (tj. nacionalnih) identiteta u Savskoj banovini čine većinu (kako pokazuju već skupštinski izbori iz svibnja 1935.), a u slučaju Slavonske Požege to znači u prvom redu povratak na scenu HSS-om predvođenog hrvatskog narodnog pokreta. Dakle, Trdić u Slavonskoj Požegi (kao i u drugoj polovici 1920-ih u Novoj Kapeli) proživljava slom jugoslavenskog nacionalizma kod Hrvata, što je naravno česta sudbina neprirodnih ideoloških projekata koji nemaju ozbiljniju podršku i koji počivaju na nametanju te represiji.

Trdić se na površini uspijeva održati još kratko vrijeme: bez podrške režima ili bez podrške jače političke stranke hrvatski jugonacionalisti svedeni su na status izražene manjine pa ih imperativ preživljavanja nužno vodi u smjeru Milana Stojadinovića, što opet na površinu izvlači njihovu ovisnost o srpskoj bazi. Uspostava pak Banovine Hrvatske znači konačnu pobjedu hrvatskog nacionalizma (uskraćenu početkom 1930-ih), tj. konačan poraz jugoslavenskog nacionalizma, pa novi režim nema previše obzira prema jugoslavenskim učiteljima, u kojima s opravdanjem vidi sluge nasilne i protuhrvatske diktature. Trdić je stoga izguran iz Jugoslavenskog učiteljskog udruženja, a unutar Jugoslavenske radikalne zajednice više je smetnja izgledima te stranke nego upotrebljiv mamac za Hrvate. Drugi jugoslavenski krug za Trdića međutim ne završava mirno. Režim Banovine Hrvatske ga umirovljuje, ali beskompromisni hrvatski nacionalisti koji upravljaju Nezavisnom Državom Hrvatskom odlučuju se za ubojstvo.

Summary

THE TEACHER AND POLITICS: THE CASE OF IVAN TRDIĆ (Second Part: In the Kingdom of Yugoslavia and the Independent State of Croatia)

The abundance and diversity of the preserved archival materials allow a comprehensive analysis of the political activities of the teacher Ivan Trdić during the time of the Yugoslav states (Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Kingdom of Yugoslavia) between the two wars and in the first days of the Independent State of Croatia. In the first part of the parliamentary period (1919-1926) Trdić came to the fore as the first local teacher to voice the ideology of Yugoslav unitarism, which soon put him - chiefly because of his aggressive pushing of exclusive and violent Yugoslavism - in an untenable position in the Croatian rural communities in which he worked (Nova Kapela). The predictable outcome of everything was a deep disapproval of Yugoslav symbolism by the majority of Croats who started to justifiably treat the aggressive and violent unitaristic minority as national renegades and traitors. Immediately after his promotion in his career (occupying the position of head teacher through political protectionism by the Association of Yugoslav Teachers) Trdić had to undergo a fall. The first Yugoslav circle of sincere Yugoslav teachers ended in the victory of national (i.e. separate Croatian and Serbian) policies and led Trdić to the lee of anonymity in back-of-beyond Stražeman.

The Yugoslav nationalists were undeservedly given a new opportunity in the early 1930s. Hence, the 6 January coup of Aleksander Karađorđević must be considered as a new attempt to impose a Yugoslav synthesis. The ideology of the uncompromising Yugoslav regime of the dictatorship reiterated a number of the previous features (a-historicism, exclusiveness, hidden Serbianization) but also brought in some novelties such as state protection, a more apparent monarchism, the predominance of the assimilation version of Yugoslavism and the disappearance of a vocal opposition. As expected, Trdić happened to be at the forefront of distinguished stakeholders of the new conditions in Slavonska Požega (where he lived and where the primary school of which he was head was located); he was enthusiastically active through the two basic media. He occupied a distinguished position in the new regime formation meant for the ideological indoctrination of society, particularly of children (centralized Association of Yugoslav Teachers) and was also a part of the administration of regime parties. Also, the increase of problems concerning the ambivalence of the dictatorial regime would hardly have led to a new collapse of Yugoslav nationalism without the violent death of its idol King Alexander. Without the king, the supporters of "provincial" (that is to say national) identities in Sava Banovina were in the majority (as indicated by the parliamentary elections in May 1935) and in the case of Slavonska Požega this in the first place indicated the return of the HSS (Croatian Peasant Party) led Croatian national movement to the scene. Hence, Trdić experienced in Slavonska Požega (as well as in the second half of

1920 in Nova Kapela) the collapse of Yugoslav nationalism which is naturally the frequent fate of unnatural ideological projects that have no very serious support and are based on imposition and repression.

Trdić managed to keep his position on the surface for only a short period of time: without the support of the regime or of a strong political party the Croatian, Yugo-nationalists were brought down to the status of a distinct minority, hence, the imperative of continuing to exist inevitably led them in the direction of Milan Stojadinović which again brings to light their dependence on the Serbian base. However, the establishment of the Banovina of Croatia (denied in the early 1930s) indicated the final victory of Croatian nationalism, that is to say the final defeat of Yugoslav nationalism and the new regime showed not much consideration for Yugoslav teachers who were the servants of a violent and anti-Croatian dictatorship. Trdić was therefore expelled from the Association of Croatian Teachers and to the Yugoslav Radical Union he was more an obstacle to the prospects of the party than a useful lure for Croats. However, Trdić's second Yugoslav round did not end peacefully. The regime of the Banovina of Croatia forced him into retirement but the uncompromising Croatian nationalists governing the Independent State of Croatia decided to execute him.

Key words: Association of Yugoslav Teachers, Yugoslav National Party, Yugoslav Radical Union, Kingdom of Yugoslavia, Ivan Trdić

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:

izv. prof. dr. sc. **Ivica Miškulin**

Hrvatsko katoličko sveučilište, Ilica 242, 10000 Zagreb

e-mail: ivica.miskulin@unicath.hr